

Kazakistan'da Kur'an ve Tefsir Literatürü (Kazakça ve Rusça Eserler)¹

İsmail Çalışkan

Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Tefsir Ana bilim dalı Öğretim Üyesi
icaliskan25@gmail.com

Öz

Bu çalışmada Kazakistan'da yaygın olarak bulunan Kur'an ve tefsir sahasındaki eserlerin, özellikle Kur'an mealleri ile tefsirlerin tanıtımı yapılacaktır. Araştırmada literatürün tasnifi, tanıtımı ve genel değerlendirmeler amaçlandığı için, yayınlanan eserlerin dil, metot ve muhteva bakımından problematik yönleri çok olmakla birlikte onların tahlil ve tenkidine girilmemiştir.

Anahtar kelimeler: Kazakistan, Kazakça, Rusça, Kur'an, meal, tefsir

Works on the Qur'an and It's Commentary in Kazakhstan

The topic of this study is a presentation of works in the field of The Quran and its commentary commonly found in Kazakhstan, especially of the translations of the The Quran and its commentaries. Although the works published have had many problematic aspects in terms of language, method and content, analysis and criticism of them were not entered.

Keywords: Kazakhstan, Kazakh, Russian, Qur'an, translation of The Qur'an, commentary / tafsir

Atıf

İsmail Çalışkan, Kazakistan'da Kur'an ve Tefsir Literatürü (Kazakça ve Rusça Eserler), Marife, Yaz 2015, 15/1, ss. 139-162.

¹ Bu makale daha önce Kazakça yayınlanmış olan şu çalışmanın geliştirilmiş şeklidir: "Kazakistandağı Kuran Jane Tapsir Boyınşa Edebietter (I: Kazak Tilindegi Enbekter; II: Orıs Tilindegi Enbekter)", *Navka i Jizin (Science and life of Kazakhstan -International popular science journal)*, 2011. T. No. 3.-C. 103-114 ve 2011. T. No. 4.-C. 92-98. Ayrıca makalenin özet şekli, "Kazakistan'ın Dini-Sosyal Yapısı ve Kur'an-Tefsir Çalışmaları" adıyla *Türk Yurdu Dergisi*'nde (Haziran 2010, cilt 30, sayı 275, ss. 46-50) yayınlanmıştır.

Giriş

Toplumların dinî hayatında, siyasal gelişmeler değişimin ana etkenlerinden birisidir. Din anlayışı, dini ilimler ve dinî yaşam da bundan nasibini almaktadır. Kazakistan özelinde, bağımsızlık (16 Aralık 1991) öncesi ve sonrası gelişmeler göz önüne alındığında bu olgu net bir şekilde görülür. Çalışmamızda bunun bir parçası olan dinî sahadaki gelişmeleri, Kur'an ve tefsir ilmine dair bilimsel çalışmalar çerçevesinde ele alacağız. Bu bağlamda yazılan eserlerin tanıtımını yapacağız ve bazı değerlendirmelere yer vereceğiz. Konuşulan dilleri göz önüne alarak söz konusu çalışmaları, Kazakça ve Rusça eserler şeklinde ikiye ayırmayı, bu ikisi dışındaki dillerde / lehçelerde telif edilmiş esarlere değinmemeyi uygun gördük.

I. Kazakça Mealler, Tefsirler ve Diğer Eserler

Türk dilinin lehçelerini konuşan halkların dinî edebiyatı, genelde ortaktır. Kur'an mealleri ve tefsirler de bu kapsamdadır. Daha bir asır öncesine kadar Orta Asya'da edebiyat ve İslamî ilimler dili, büyük oranda Çağatayca idi, onun yanında alt birimleri mahiyetindeki Tatarca ve Özbekçe de kullanılıyordu. Doğal olarak Kazak okuyucular, Çağatayca yazılmış eserler yanında Özbekçe ve Tatarca yazılanlardan da istifade ediyordu. Mesela, 20. yüzyılın başlarında basılan Şeyhulislam Esedullah el-Hamidî'nin Tatarca *Tapsir el-İtkân fî Tercümeti'l-Kur'ân* (Kazan 1906) adlı eserini, Kazak okuyucular da okumuş olmalıdır. Başka bir husus, Kazak dilinde yazılmış mealler, tefsirler ve Kur'an'la ilgili diğer kitapların tarihi çok eski değildir. Zira bu dilin bilim dili olarak kullanımı oldukça yenidir. Fakat Çağatayca eserler, Kazakça yazılmış olanların öncülleri sayılabilir. Sonuçta 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın son çeyreğine kadar kimi Kazak aydınların eserlerinde yer verdikleri bazı ayet meallerini, yine Sovyetler Birliği döneminde Rusça'dan tercüme edilen veya Kazak müellifler tarafından ideolojik amaçlarla yazılan ve daha çok Kur'an karşıtı fikirlerle dolu birkaç kitabı saymazsak, yakın zamana kadar Kazakça meal, tefsir ve bunlara ilişkin bir eser yayımlanmamıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru Kazakça'nın edebi bir dil haline gelmesiyle birlikte Kazak din adamları İslam'ı anlatmak ve Kur'an'ı tanıtmak arzusuyla Kazakça dinî kitaplar yazmaya, fikir öncülleri de eserlerinde dinsel argümanlar ve alıntılar kullanmaya başladı. Örneğin Türk dünyasındaki dinî yenileşme hareketinden etkilenen Şekerim Kudayberdiyev (ö. 1931), *Musulmandık Şartı* isimli eserinde İslam'ın kurallarını, halkın anlayacağı bir üslupla anlatırken Kuran'dan bazı bölümleri de tercüme etti.²

Kazakça bir Kur'an meali veya tefsirin ilk defa kim tarafından ve ne zaman yapıldığını tespitte yönelik araştırma neticesinde yakın zamanlara değin bu dilde bir tefsirin olmadığı sonucuna vardık. Meale gelince, *Kazak-Sovyet Ansiklopedisi* konuyla ilgili şu bilgiyi verir: "Musa Bigiyef, 1912 yılında Kur'an'ı Kazakça'ya çevirdi. Fakat o basılmadı, sadece el yazması olarak kaldı."³ Fakat mealin diline ilişkin bu bilgi yanlıştır. Bahse konu eser Kazakça değil Tatarca'dır. Halife Altay da söz konusu çevirinin Tatarca olduğunu ve Ufa şehrinde yazma olarak kaldığını söyle-

² Özdemir, "Kazak Kültürel Hayatında Tatarların Etkisi ve Kazak Ceditçiliğinin Gelişimi", s. 170.

³ "Kuran", *Kazak Sovet Enciklopediyası*, VII, 44.

mektedir.⁴ Buna göre, Bigiyef'in mealini 'Kazakça meallerin ilki saymak' şu açıdan haklı olabilir: O dönemde Asya'da Türk dilinin çeşitli lehçelerini kullananların ortak ilmi dili, küçük farklılıklarla birlikte, Tatarca'nın da dahil olduğu Çağatayca idi. Günümüzdeki Kazak edebiyatçıları da bunu kabul etmektedirler. Nitekim bugün, ilk Kazakça mealin hangisi olduğu kime sorulsa, Bigiyef'in adını verir. Burada bahsedilen 'Musa Bigiyef', Musa Carullah Bigiyef'tir. Bigiyef (1875-1949), yazdığı Tatarca Kur'an tercümesini 1912'de bitirmiş, dönemin idaresi eserin basılmasına izin vermediği için bastıramamış, daha sonra da basılmamıştır.⁵ Edindiğimiz bilgiye göre mealle ilgili son gelişme şöyledir: Ekim 2010'da Kazan'da Carullah'ın Kur'an mealı olduğu söylenen bir meal basılmıştır. Yakın zamana kadar gün yüzüne çıkmayan meal, Sen-Petersburg'da yaşayan ve mealı saklayan Carullah'ın kızı Fatıma Tagircanova (ö. 2006), onu yetkililere vermiş ve basım gerçekleşmiştir. Ancak eserin Carullah'a aidiyeti henüz kesinleşmemiştir. Musa Carullah ve eserleri hakkında araştırmalar yapmış olan Ahmet Kanlıdere de kendisiyle yaptığımız görüşmede, mealin Carullah'a ait olmadığını beyan etmiştir.

Esasında 20. yüzyılın başında Kazakça bir meal yazılmıştı ve eğer yayınlanamıyorsa olsaydı, bu dildeki mealler tarihini farklı yazacaktık. Söz konusu meal, Çin sınırları içinde yer alan Doğu Türkistan'da Ör Altay (şimdiki Sincan-Altay) bölgesi Köktogay şehrinde doğan tanınmış Kazak tarihçi, şair, alim Akıt Kaji Ulimjiuli (1868-1940) yazmıştır. O, önce çevresindeki hocalardan Arapça ve Fıkıh öğrendi; Farsça ve Türk dilinin lehçelerini (Çağatayca, Osmanlıca, Tatarca, Özbekçe) ise Buhara Medresesi'nden gelen Mahbubullah Mırzabaka'dan aldı ve bu dillerde yazılan birçok kitap okudu. Arapça, Kur'an, hadis, fıkıh ve kelam gibi İslamî ilimlerde eğitimini ilerletince icazet (*Şehadetname*) aldı. Dönemin şartları nedeniyle tahsilini ilerletemedi. Bir ara posta işinde çalıştı. 1890-1910 arasında Moğolistan'da kaldı. Bu sırada Kobda şehrinde çocuklara ve gençlere din eğitimi verdi. 1908'de bir kafiyle İstanbul üzerinden Hacca gitti, arkadaşlarından ayrılarak orada uzun süre kaldı ve ilmini artırdı. 1910'da Kobda'ya, daha sonra da Çin'e döndü. Halkın ilim, kültür, ahlak seviyesini yükseltmek için çaba gösterdi, çocukların ve kadınların eğitimine önem verdi. Uzun süre imamlık ve resmi olmayan kadılık görevini yürüttü. Kazak edebiyatının önemli eserleri arasına giren sekiz eseri Kazan ve Bayan Ölgü'de (Moğolistan) basıldı. Daha sonra dinî-ilmî eserlere yöneldi. Kur'an mealı bunların en başında geliyordu. Mealı tamamladı, ancak bastırmaya fırsatı olmadı. Zira Çin'deki komünist rejim Müslümanların kendi din ve kültürlerini yaşamalarına ve yaşatmalarına izin vermiyordu. Gün geçtikçe artan baskının kurbanlarından birisi de Akıt oldu. 1939 yılının Aralık ayında 'milliyetçilik ve halkı dine yönlendirmek' suçlaması ile tutuklandı. Sekiz yüz civarındaki kitaplarının tamamı ve Kur'an mealı dahil kendi el yazma eserleri yakıldı. 1940 yılı Temmuz ayında hapis-hanede şehit edildi.⁶ Böylece sadece bir şahıs şehit edilmedi, büyük bir ilim katliamı da yapılmış oldu. Zor zamanlar ve zor şartlar içinde kendini yetiştirmiş, Çin ve Moğolistan'da yaşayan halka öncülük etmiş olan Akıt, kanaatimizce Kazakça

⁴Altay, *Kuran Karim, Kazakça Mağına Jane Tüsinigi*, ss. II-III.

⁵ Kanlıdere, "Musa Carullah", *DİA*, XXXI, 214-16.

⁶ Aktulu, *Akıt Ulimjiuli*, ss. 24-117; Kara, "Akıtım Askar Bel Edi", (03.10.2010).

Kur'an meali tarihinin başlangıcını oluşturduğu gibi, Türk lehçelerindeki meal tarihinin ve dinî edebiyatın da önemli bir simasıdır. Ne yazık ki, eseri elimize ulaşamadı, şayet ulaşsaydı, dili ve muhtevası ile orijinal bir eser olacaktı. Yarım asır sonra oğulları Aziz ve Makaş onun gerçekleştiremediği arzusunu yerine getirecektir ki aşağıda onlardan bahsedeceğiz.

Yine aynı bölge ve aynı yıllarda Abdurahman Kaji Bay-Yusufulu da Kazakça bir meal yazmış, ne yazık ki, o da Kominist idarenin hışmına uğrayarak hem kendisi şehit edilmiş hem de eseri yakılmıştır.⁷

Üçüncü ve kısmi bir meal de Sadvakas Kaji Selmanulı Ğılmanı/Ğılmanof (Saken Halpe) (1890-1972) tarafından yapılmış olup henüz basılmamıştır. Sadvakas, ilk tahsilini babası Şeyh Süleyman Ataklı'dan aldı, doğduğu yer olan Akmola'daki (bugünkü Astana) Ahmet Kusanulı Medresesi ve Sileti Medresesi'nde İslamî ilimleri öğrendi. Sonra dinî hizmetlere başladı. 1943'te Diniye Nezareti kurulması çalışmalarına katıldı, aynı yıl Kazakistan kadılığına seçildi, Akmola'da ilk mescidin açılmasına öncülük etti ve imamı oldu. Sovyet idaresi Hacca izin verince 1946'da hacca gitti, 1952-1972 arasında Kazakistan Müslümanları Kadısı olarak görev yaptı. Orta Asya ve Kazakistan Dini İdare heyetinin üyesi oldu. Sadece Sovyetler Birliği'nde değil bütün Türk âleminde ve Avrupa'da tanındı, birçok kimseye üstad oldu. Tarih ve dil yanında dinî bilgisi çok iyi idi. Günümüzde, eski mescidin yerine 1996'da inşa edilen, Astana'daki merkez camii Sadvakas'ın adını taşımakta, adına bir de müze bulunmaktadır. Birçok kitabı bulunan Sadvakas, 108.200 kelimelik Kazakça-Arapça bir sözlük yazdı (1946-66), *Kelile ve Dimne*'yi Farsça'dan çevirdi. *Kuran Turalı Jala Men Ötirikterge Karsı / Kleveta i Loj o Korane* (1970) (Kur'an hakkında iftira ve yalanlara karşı) adlı, o dönemde yalan yanlış bilgileri ve maksatlı saldırıları eleştiren küçük çaplı bir kitabı vardır. Bunların dışında Kur'an'ın ilk üç cüzünü Kazakça'ya aktardı. Çeviriyi el yazma olarak 1970 yılına kadar Kazakistan'da özellikle imamlar ve mollalar okurdu. Bu yazma, bugüne kadar onun küçük kızı Amine Sadvakaskızı Abdikerimova tarafından saklanmıştır.⁸ Söz konusu tercüme, el yazma olarak incelenmek ve basılmak üzere ehil kişilerin ilgisini beklemektedir. Şayet bu eser basılırsa, Kazakistan'da ve Kazakça yazılmış ilk eser olma ünvanını kazanacak, daha da önemlisi dili ve meal özellikleri ile orijinal niteliğe sahip olacaktır.

Aşağıda görüleceği üzere, bu üç çalışma dışında, Sovyet siyasi ve dini baskılarının gevşediği bağımsızlık öncesinde ve bağımsızlığın ilk yıllarında, tabiri caizse, Kazakça meal patlaması olmuş, tefsirle ilgili eserler de yayınlanmaya başlamıştır.

1. Halife Altay, *Kuran Karim, Kazakşa Mağına Jane Tüsinigi*, İstanbul 1989.

Kazakça mealler tarihinde ilk anılması gereken isimlerden birisi Halife Altay'dır. O, Kur'an-ı Kerim'i Kazakça'ya ilk tercüme edenin kendisi olduğunu söyler.⁹ Hayatı, büyük acılar devrinin bir özeti gibidir. 15 Aralık 1917'de Çin hakimiyetin-

⁷ Kıdırhanulı, *Kuran Karim, Kazakşa Mağına Jane Tüsinigi*, s. 670.

⁸ Majeni, "Kuran Karimnin Kazak Tilindegi Avdarmaları Hakında"; Erşahin, *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar -Sovyet Dönemi*, s. 347; www.sunna.kz/kz/page/view?id=38 (et. 26.06.2014).

⁹ Altay, *Kuran Karim*, s. III.

deki Doğu Türkistan'ın Altay bölgesinin Singil kazasında dünyaya geldi. İlk eğitiminin ardından on altı yaşından itibaren köyünde imamlık yapmaya başladı. Ancak Asya'da bir kere taşlar yerinden oynamıştı ve onlara orada rahat yoktu. 1930'lu yıllarda dinî ve milli bağımsızlık ayaklanmasından sonra Çin hükümeti on sekiz bin kişiyi sürgüne gönderdi (1934). Çok meşakkatli yolculukta, kayıplar vererek Tibet üzerinden Hindistan'a ulaşabilen (1940) üç bin kişilik gurubun içinde Halife Altay da vardı. Altay, Muzaffer Abad ve Pencab'da öğretmenlik ve çevirmenlik yaptı. Pakistan Hindistan'dan ayrılınca (1947) Revalpindi'ye geçti. Altı yıl hem çeşitli işlerde çalıştı ve hem de ilim tahsil etti. 1953'te bin sekiz yüz kişiyle birlikte Türkiye'ye göç etti ve yaklaşık kırk yıl İstanbul'da yaşadı. Geçim için ticaret ve çeviri ile uğraşırken bir yandan da tahsilini sürdürdü. *Kazak Türklerinin Şeceresi* (İstanbul 1977) Türkiye'de yayınlanan ilk Kazakça kitaptır. *Kur'an Yolu ve İmanın Şartları* (İstanbul 1980, 1991) adlı kitabı, daha sonra Almatı'da (2001) *Kur'ân elippesi jene imannın şartları* adıyla tekrar basıldı. *Estelikterim* (İstanbul 1980) adlı manzum eseri, göç hatıralarıdır. Kazaklar'ın tarih ve örf-adetlerini konu alan *Anayurttan Anadolu'ya* adlı eseri T.C. Kültür Bakanlığı'nca yayınlandı (Ankara 1981). Eser 1994 yılında Kazakistan Yazarlar Birliği tarafından Alaş Ödülü'ne layık görüldü ve Kazakçası yayınlandı (Almatı 1995). Yine İstanbul'da iken yayınladığı Kur'an metni (*Kelam Şerif*, İstanbul 1985. Kazan 1897 baskısından ofset baskı), Kazakistan'da yeniden basılarak (Jazuşı, Almatı 1991) bağımsızlıktan sonra yayınlanan ilk Kur'an metni oldu. Altay, yukarıda adı geçen el-Hamidî'nin *Tapsir el-İtkân fi Tercemeti'l-Kur'ân* adlı Tatarca Kur'an meal-tefsirini tashih ederek yayınladı.¹⁰ Kendi mealini ise 1988 yılında bitirdi ve Arap alfabesi ile 1989-1990'da İstanbul'da beş bin adet basılarak büyük kısmı Altay'daki Kazaklara dağıtıldı. Bu arada meal Jüldız gazetesinde 1990 yılı, no 7 ve 1991 yılı: no 1-11 sayıları arasında yayınlandı. Daha sonra Kiril alfabesi ile Suudi Arabistan krallığı tarafından Medine'de bir milyon adet basılarak (1991) hacılara hediye edildi. Kazak halkı arasında en çok bilinen ve başvuru alan mealidir.

1978, 1984 ve 1990'da Kazakistan'ı ziyaret eden Altay, bağımsızlık kutlamalarına katıldı, 1993'te Almatı'ya yerleşti. Toplumun yetmiş yıllık ateist hayatından sonra dinî anlamda yapılacak çok şey olduğu bilinciyle ciddi çalışmalara girişti. Almatı'da kurulan *Inabat* adlı derneğin şeref başkanlığını da bu amaçla kabul etti. Neredeyse bütün şehirleri gezerek irşad faaliyeti yürüttü. Daha sonra bilimsel çalışmalar için kendi adına vakıf kurdu. Bağımsızlığın 10. yılı kutlamaları çerçevesinde, Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Altay'ı millî kültüre yaptığı hizmetlerinden dolayı altın madalya ile taltif etti. 2003 yılında Almatı'da vefat etti.¹¹

¹⁰ *el-İtkân fi terciemeti'l-Kur'ân* I-II, tashih: Halife Altay, gözden geçiren: Delihan Canaltay (ö. 2012), Elif Ofset, İstanbul 1984 (Kazan 1911 baskısından ofset). Bu esere ait bilgiler şöyledir: İmam ve Müderris Şeyhulislam İbn Esedullah el-Hamidî, *Tapsir el-İtkân fi Tercemeti'l-Kur'an*, I-II cilt, (Tatarca), Kazan 1907/1324 (ve 1911, 1914, Tokyo 1949, İstanbul 1984, Doha, Katar, 1985 ve 1987). Yazarın ismi Rusça kaynaklarda Hamidova olarak geçmektedir, ilk baskı üzerinde de böyle yazmaktadır. Ayrıca kitabın serlevhasında şu kayıt vardır: "Kur'ân Tefsiri Kazân dilinde". Eser kısa bir tefsirdir.

¹¹ Hicazî, "Halife Altay Jane Kazak Halıkkının İslam Medenieti Turalı Jariyalımdarı", ss. 8-15; Eskendirulı, "Halifa Altaydın Önegeli Ğumır Jolı", ss. 31-32; Kara, "Kazak Halkının Ruhani Ömirinde Öşpes İz Kaldırğan Halifa Altay", ss. 56-59; Tokaşbayev, "Ultımızdın Ustazı", ss. 83-89; Kara, "Büyük Kazak Din

Altay, muteber müfessirlerden Beyzâvî, Celâleyn, İbn Kesir, Neseffî, Aynâtâbî, İsmail Hakkı Bursevî, Elmalılı Hamdi Yazır ve Mevdûdî'nin tefsirleri ile Hasan Basri Çantay, Abdullah Aydın, Süleyman Ateş, Fikri Yavuz ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın meallerinden yararlanmıştı. Anlam tercihleri olduğunda ayetin meali sonunda ilgili kaynakları simgelerle göstermiştir. Ayrıca yazdığı uzun Giriş'te genel malumatlar yanında Türk dillerinde tefsirler hakkında bilgi vermiş, bir de Kur'an kavramları sözlüğü ile konu indeksi ilave etmiştir. Eser, dilinin Kazakistan'da kullanılan Kazakça'ya göre edebi olmadığı, mealleri bu dilde tam ifade edemediği, dolayısıyla ayet meallerinin okuyucu tarafından yeterli kavranmadığı gibi eleştiriler almıştır.¹²

2. Aziz Akıtu, Makaş Akıtu, *Kuran Karimnin Kazakça Avdarması*, Ulttar baspası, Pekin 1990.

Aziz (d. 1924) ve Makaş (1931-2003) Akıtu kardeşler, yukarıda bahsettiğimiz Akıt Ulimjiulu'nun oğulları olup Çin'de yaşayan yaklaşık 1,5 milyon Kazak arasında ve Kazakistan'da saygın yerleri vardır. Biz bu çalışmayı yaptığımız sırada Aziz hala hayatta idi. İki kardeş din eğitimini babadan, onun öldürülmesinden sonra ağabeylerinden aldı. Mealin telifinde asıl çalışmayı yapan Aziz, öğretmenlik ve başka görevler aldı. 1958-79 arası milliyetçilik suçlamasıyla tarım işinde çalıştırılmak üzere sürgün edildi. Siyasi tutuklulara hafifletme yapılıncaya Altay'da Köktogay ilçesindeki ailesinin yanına döndü, kendisine yeni görev verildi. 1987'de kardeşiyle birlikte meali yazmaya başladı. 1988'de İstanbul'a gitti, beş ay Halife Altay ile birlikte kaldı. Meal 1990'da Pekin'de otuz beş bin adet basıldı. 1994'te emekli oldu. Bundan sonra on üç yıl Halkların Birliği ve Dini İdare'de görev yaptı. *Kuran Karimdeki Ğilmi Negizder* (Almatı, Toğanay-T baspaüyi, 2002 ve 2007) ve *Tandamalı Hadister* gibi birçok kitap ve makale yayınlamıştır. Kızı Mesture Türkiye'de yaşamaktadır.¹³

Meal, Kazakça olup Arap alfabesi ile yazılmıştır. Çin'de yaşayan ve Türk lehçelerini konuşan Uygur, Kazak ve diğer Müslümanlar, halen Arap alfabesini kullanır. Aziz, meale yazdığı takdim yazısında, Türkçe ve Çağatayca mealler olmasına rağmen Kazakça bir meal bulunmadığını, dolayısıyla yazdıkları mealin Kazakça'daki ilk meal olduğunu söyler. Mealin yazımındaki önemli bir sebebin de halkın kendi dilinde dini anlaması ve dinî kavramları kullanması olduğunu da belirtir.¹⁴ Eser Kiril alfabesi ile yeniden yayınlanmıştır.

Yazar, mealin dil ve çeviri kuramı açısından şu iki özelliğini belirtmiştir: 1. Kur'an'ın söylediğini aynen aktarmaya çalışmak (lafzî mana); 2. naklî manasını, yani nüzulden sonra yapılan açıklamaları göz önüne almak (tefsirî meal). Bu maksatla, parantez içi açıklamalar eklemiş, bazı kavram, kelime veya ayetler için dip-

→

Bilgini Halife Altay", (21.05.2009); Diyarbakirli, "Türkiye'deki Kazaklar Hakkında Araştırmalar", (et. 10.10.2009).

¹² Tokaşbayev, "Ultımızdın Ustazı", s. 88

¹³ Omarova, "Söz Bası", ss. 3-20. Ayrıca Kara, "Akıtım Askar Bel Edi"; Majeni, "Kuran Karimnin Kazak Tilindegi Avdarmaları Hakkında".

¹⁴ Redaksiyon heyeti: Emek Tasbolatulu, Bolatbek Jahanjaliulu, Tilevhan Majeni, Almatı 2010, İman Kazakistan Ruhani Kuru (İKRO), baskı İstanbul, Işık matbaası.

notta bilgi vermiştir. Mealin sonuna isim ve kavramları açıklayan bir sözlük eklemiştir. Açıklama ve meallerde *et-Tefsiru'l-Celâleyn*, *et-Tefsiru'l-Medârik*, *Safvetü't-tefâsîr*, *Tefsir-i Mevâkib*, *Tefsir-i Tibyân* gibi kaynaklar ile Türkçe, Özbekçe ve Tatarca mealler kullanmıştır. Yazar, takdimin sonunda erdemli bir tavır sergileyerek, Kur'an'ın derin manalarını tam olarak yansıtamadığını belirtmiş, ulema ve okuyuculardan hataların düzeltilmesi yolunda destek istemiştir.¹⁵ Meal üzerinde yaptığımız tetkikte, bu isteği haklı çıkaran birçok hata gördük.

3. Nurali Öserov Serkimbayulı et-Türkistani, Cumabay Makaşov İstayulı et-Tarazi, *Kuran Karim, Jane Onın Kazakşa Mağınası*, I-V cilt, Raduga, Moskova 1990 ve Almatı 2002.

Bu eser iki kişi tarafından hazırlanmıştır. Beşinci cildin başına düşülen bir nota göre, eserin yazımı 1988'de tamamlanmıştır. Almatı Bilim Topluluğu tarafından bastırılan kitap, beş cilt olarak tasarlanmış, 1990'da ilk dört cildi balmış, beşinci cilt ise 2002 yılında sadece Nurali Öserov Serkimbayulı ismi ile Farabi Üniversitesi (KazGU) tarafından yayınlanmıştır. Her cilde farklı konularda eklenen uzun yazılar, meali ayrıcalıklı kılmıştır. Mesela, birinci cildin sonunda (s. 549-655) "Avdarmaşılardan" başlığı altında, "Kur'an'daki Yer, Su ve Kişi İsimleri", "kavramlar sözlüğü" ve bazı açıklamalara yer verilmiştir. Bu makalede, Kur'an tarihi ve Rusça mealler hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Onlar, önceki meallerdeki eksik yanlara da değinerek sadece Arapça'yı ve tercümeyle bilmekle iyi bir meal yapılamayacağını, İslamî ilimleri bilmek gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Bu tespit, bir yandan Rusça meallerin eksik yönüne diğer yandan da 1990'lı yıllara kadar neden Kazakça bir meal yazılmadığına bir işaretir.

Sayfa düzeninde Arapça metnin altına Kiril alfabesiyle ayetin okunuşu ve manası yazılmıştır. Faydalı bir uygulama olmakla birlikte, Kiril alfabesiyle Arapça sözlerin ifadesinde çok zor olduğu gibi, bu tür alfabelerden Kur'an okumayı öğrenen kimselerin okuyuşu oldukça hatalıdır. Bu uygulamanın geçiş dönemi için mazur görülebilecek bir tarafı vardır. Mealde surelerin başında indiği yer ve ayet sayısı dışında herhangi bir açıklamaya yer verilmemiş olup genellikle lafzî çeviri esas alınmıştır. Yazı stili ve sayfa düzeni, mealin okunuşunu zorlaştırmaktadır.

4. Ratbek Hacı Nisanbayulı, Vahap Kırırhanulı, *Kuran Karim*, Cazuşı baspası, Almatı 1991.

Bağımsızlıktan sonra Kazakistan Cumhuriyeti'nin ilk baş müftüsü olan Nisanbayulı ve bağımsızlıktan sonra Çin'den göçüp gelen meşhur edebiyatçı Kırırhanulı'nın 1990 yılı başında yazmaya başladıkları bu eserde Arapça metin ile meali karşılıklı sayfalarda basılmıştır. Ayet meali, sure isimleri, indiği yer ile ayet sayısı dışında hiçbir ek bilgi verilmemiştir. Yer yer ayetler konularına göre tek paragraf halinde birleştirilmiş, az sayıda parantez içi ifade eklenmiştir. Her ne kadar Kırırhanulı, tefsirî meali esas aldıklarını söylese¹⁶ de lafzî çeviri hakim olup hatalı, anlaşılmayan ya da yanlış anlamaya müsait yer çoktur.

¹⁵ Akıtuılı - Akıtuılı, *Kuran Karim (Kazakşa Avdarması)*, ss. 628-29.

¹⁶ Kırırhanulı, *Kuran Karim, Kazakşa Mağına Jane Tüsinigi*, s. 671.

Mealın 30. cüzü ayrı bir kitap halinde yayınlanmıştır: R. Nısanbayulı, V. Kıdırhanulı, *Kuran Karimnin Otızınşı Parası -Arabşa jane Kazakşa Mağınalık Avdarma*, İslam Alemi, Almatı 1999.

Buraya kadar bahsettığımız dört meal, Kazak dilindeki en iyi mealler olarak kabul edilmiştir.¹⁷ Bazı müelliflerin haklı olarak yakındıkları gibi¹⁸ henüz bu eserler üzerinde ciddi tahlil ve tenkitli incelemeler yapılmadığından şimdilik bu yargıyı ihtiyatla karşılıyor ve sadece aktarmakla yetiniyoruz. Bu eserler çerçevesinde 1990 yılının Kazakça meal tarihinde bir dönüm noktası olduğunu söyleyebiliriz. Meal yazma girişiminin kendiliğinden başlayıp başlamadığını, müelliflerin birbirinden haberdar olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak belirtelim ki, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına ramak kala ve Kazakistan'ın bağımsızlığa gittiği süreçte dinî ve millî hassasiyet sahibi kimseler, yapılması gerekenler için çoktan yola çıkmışlardı. Bu hareketliliğin bir sebebi de M. Gorbaçov'un başlattığı Glasnost ve Perestroika politikalarında din özgürlüğüne de yer vermesidir.¹⁹

5. Lusiyan İppolitoviç Klimoviç, *Kuran Turalı Kitap*, çev.: Orınbay Oralbekof Kazakistan baspası, Almatı 1990.

Bu kitap, Rus oryantalist Klimoviç'in (1907-1989) Rusça *Kniga o Korana* (Moskova 1986) adlı eserinin çevirisidir. Kitap, Kur'an hakkında genel malumat vermek amacıyla yazılmıştır. Üç ana bölüm, "Kur'an ve ilk dönemde İslam"; "Kur'an'ın derlenmesi, araştırılması ve tercümesi"²⁰ ve "Kur'anî dünya görüşü" konularına ayrılmıştır. Hem muhtevası ve konuların işlenişi hem de müellifi açasından önemine rağmen, kitaba hakim olan zihniyet, yazıldığı dönemi ve ateist-komünist ideolojiyi temsil eder. Sunuş yazısında da işaret edildiği gibi yazar, onu, 'Marksist-Leninist bakış açısıyla' yazmıştır. Dolayısıyla ondan faydalanırken dikkatli olmak gerekir.

Yazarın *Koran i yevo dogmatı* (Almatı 1958. Kazakçası: *Kuran Jane Onın Vağızdarı*, Almatı, Kazmembas, 1959) adıyla daha eski, aynı zamanda daha fazla din ve Kur'an karşıtı başka bir kitabı vardır. Kitap, Nikita Kruşçev (ö. 1971) dönemindeki (1955-64) din karşıtı ateist politikanın ürünlerinden birisidir. Bu arada o dönemde yazılan sayısız din ve Kur'an karşıtı kitaplar içinde özel olarak Kur'an'ı konu edinen Kazak yazarlara ait ve Kazakça iki kitap şunlardır: Valihanov Ğ. M., *Kuranđa Ğilmi Taldav* (Almatı 1962); Tokjigitov Mukatay Jakıpulı, *Kuran Turalı Akikattar* (Almatı 1968). Tokjigitov, kitabında Kur'an'ın 'nasıl bir uydurma kitap' olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bunu yaparken de 'Tanrı'nın hakikatinin olmadığı, Kur'an'ın insan sözü olduğu ve bilime aykırı şeylerle doldurulduğu' vs. savları güya ispata uğraşır.²¹ O, istihzalı bir eda ile 'ayetlerdeki yanlışları' ortaya

¹⁷ Aday, C. vd. *Kuran Karim, 30. Para Mağınalık Avdarma Jane Tapsir*, s. V.

¹⁸ Kıdırhanulı, *Kuran Karim*, s. 672.

¹⁹ Özsoy, "Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihi ve Evrensel Dersler", s. 170.

²⁰ Kitabın bu bölümünün büyük kısmı Türkçe'ye aktarılmış ve iki ayrı makale halinde yayınlanmıştır: 1. L. İ. Klimoviç, "'Kur'an'ın Mahlûk Olmadığı' Dogması", çev. M. Kemal Atik, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, Kahramanmaraş 2003, ss. 161-171; 2. L. İ. Klimoviç, "Kur'an Metninin Oluşumu ve Tertibi", çev. M. Kemal Atik, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kahramanmaraş 2004, ss. 143-158.

²¹ Jakıpulı, *Kuran Turalı Akikattar*, ss. 37-125.

koymaya çalışırken, anlattıklarıyla kendisinin daha gülünç duruma düştüğünün farkında değildir.

6. Vahap Kaji Kıdırhanulı, *Kuran Karim, Kazakça Mağına Jane Tüsinigi*, Almatı 2002.

Bu meal, yukarıda bahsi geçen Nısanbayulı-Kıdırhanulı mealinin on yıl sonra yeniden basılan şeklidir. Meal, 2002'de Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in öncülüğünde halka ücretsiz dağıtılmak üzere basılmış, satışa da sunulmamıştır. Kıdırhanuloğlu, meali gözden geçirerek bazı değişiklikler yapmış, kapığında da 'yeni bir çeviri' olduğunu belirterek sadece kendi adıyla yayınlamıştır. Yaptığımız karşılaştırmada, bu mealin önceki halinden oldukça farklı olduğunu gördük. Bunun için sırf Fatıha suresi son ayetinin tercümesini her iki mealden karşılaştırmak bile yeterlidir. Fen bilimleri uzmanı olan ve iyi bir din eğitimi almayan yazar, ilk basımdaki anlam hatalarını gidermeye çalışmış, açıklama notlarını kaldırarak sade bir meal ortaya koymuştur. Meal bu haliyle on yıllık mealler tarihindeki değişimin, dolayısıyla iyiye doğru ilerlermenin ciddi bir adımıdır.

7. *Kuran Karim, Arapça Transkripsiyası Jane Kazakça Mağınası*, avdarğan: Halife Altay, jinaktap şıgaruşı: Savle Bekenkızı, Arapça transkripçiyanı jazgan: Askar Nurımbet, Almatı 2009-2011.

Bu eser orijinal bir çeviri olmayıp ayet manaları Halife Altay'ın bahsi geçen mealinden derlenmiştir. Kitabı Altay'ın eseri olmaktan çıkaran husus, ayetlerin okunuşlarının Kiril alfabesi ile yazılması, altına da manasının eklenmesidir. Bu formatın çok yararlı olmadığına yukarıda değinmiştik. Bu projenin başındaki Bekenkızı, ilk olarak Kur'an'ın 30. cüzünü (Almatı 2005), daha sonra da aynı formatta, Kur'an'ı eşit parçalara bölerek dört cilt, ilk basım tamamlandıktan sonra da aynı adla tek cilt halinde (Almatı 2014) yayınlamıştır.

8. Alauddin Mansûr, *Kuran Karim, Kazakça Mağına Jane Tüsinigi*, Özbekçe'den avdarğan: Absattar Smanov, Almatı - Bişkek 2006.

Özbekistanlı saygın ilim adamı Mansûr, Sovyet sisteminin çökmeye başladığı yıllarda halkın Kur'an'ı anlama ihtiyacını karşılamak için meal ve tefsire girişmiş, kısa zamanda bitirince, *Kuroni Karim Uzbekça İzohli Tarjima* adıyla bir milyon adet basılmış (Taşkent 1992), sonra Kazakça'ya aktarılmıştır. Tefsir kısmı oldukça kısa ve özlüdür, meale de yer yer parantez içi ilaveler yapılmıştır. "Ey Muhammed aleyhisselam" gibi gereksiz ifadeler, tekil hitapların çevirisinde yer yer çoğul formlar kullanmak gibi aşırı tevazu örnekleri dışında genel olarak ilmidir ve doğru çeviriler hakimdir.

9. Zarıpbay Cumanoğlu Orazbay, *Kuran Karim Jane Onın Mağınalarının Kazakça Avdarması men Tapsiri*, I-V c., Çimkent 2005-2011.

Taşkent'te doğan (1956) Orazbay, İslami ilimleri babasından ve Taşkent çevresindeki medreselerde (1972-89) öğrendi, Arapça ve Çağatayca uzman oldu. Bağımsızlık sırasında Kazakistan'a geldi (1990) ve çeşitli görevlerde bulundu. 2002'de emekli olduktan sonra ilmî çalışmalarına hız verdi.²² Birçok kitap içinde

²² <http://fatua.kz/kz/person/view?id=4#> (et. 05.96.2015)

tefsirin ayrı bir yeri vardır. Beş cildi yayınlanan bu eser henüz tamamlanmamıştır. İlk cildin sonuna ilave edilen bölümde şu konular vardır: Kur'an tarihi, tefsir, tefsir usulü ve müfessirin uyması gereken şartlar. Tefsir yöntemi kısaca şöyledir: Hadisler ve rivayet kaynaklarına müracaatla surenin nüzul sebebi, ortamı ve muhtevası genişçe anlatmakta, ardından meal ve tefsire geçmektedir. Ayet ayet tefsir tarzını benimseyen müellif, önce Arapça metni, altına Kiril alfabesi ile okunuşunu, onun altına da manasını koymayı tercih etmiş, en sonunda tefsirini yapmıştır. Mealde parantez içi ilavelerle yorumlu çeviriyi (tefsirî meal) esas almıştır. Tefsir kısmında ise kendi yorumları egemendir, fakat hatırı sayılır oranda hadislere ve başka rivayetlere yer vermektedir. Rivayet kaynaklarını sadece ismen zikredip alıntının yerini tam olarak belirtmemesi bir eksikliklerdir. Klasik yorum veya rivayetlerin bir kısmına, "bazı rivayetlerde" gibi ifadelerle sadece gönderme yapmakla yetinmiştir. Dil izahlarına fazla girmeden önce kelimelerin kısaca anlamını vermiş, az da olsa bazıları için dipnotta açıklamıştır. Kur'an bütünlüğü ilkesini esas aldığından yorumlarında, ilgili ayet varsa onlara ya atıf yapmış ya da ayeti zikretmiştir. Ayrıca meal kısmı Özbekistanlı alim Abdulaziz Mansur tarafından kontrol edilmiştir. Kitap, bu nitelikleri ile Kazakça'da 'tefsir' vasfını hakeden en yetkin ilk eserdir. Yaklaşım tarzına ilişkin her cildin ilk sayfasındaki şu not dikkat çekicidir: "Bu kitap ata babalarımızın baştan beri benimseyip sürdürdüğü Ebu Hanife mezhebine göre hazırlanmıştır." Bu söz, bölgedeki din anlayışı ve dinî yaşamın nezaketi konusunda önemli bir ipucudur.

10. C. Aday, D. Ebumenaf, A. Ahmet, D. Mubar, I. Paltöre (avdargandar), *Kuran Karim, 30. Para Mağınalık Avdarma Jane Tapsir*, Halife Altay Uluslararası Yardım Vakfı yay., Almatı 2006.

1999 yılında Halife Altay'ın kurduğu *Halife Altay Uluslararası Yardım Vakfı*, halkın dinî bilincini artırmak için Kur'an çalışmalarını tanıtma ve yayınlama kararı almıştır. Proje çerçevesinde Kur'an meali ve tefsirini yapmak üzere bir heyet oluşturulmuş, Abdurrahman b. Nasr es-Sa'dî'nin (1889-1956) *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmî'l-Mennân* (Beyrut 1417/1997) adlı tefsirinin Kazakça'ya aktarılmasına başlanmıştır. İşte bu kitapçık, heyetin çevirdiği ilk kısımdır, ancak kitabın başında Sa'dî'nin eserinden çeviri olduğu belirtilmemiş, sadece önsözün sonunda işaret edilmiştir.²³ Eserde tefsir ve tefsir usulüne dair özlü bilgileri muhtevi bir giriş, Fatıha suresi, 30. cüzdeki surelerin mealleri ve kısa yorumları yer almaktadır. Yorumlar dil, hadis, rivayet veya başka tefsirlerle desteklenmemiştir. Ancak kısa ve kolay anlaşılır üslubu nedeniyle, Kur'an'ı okuma ve anlama bakımından yararlıdır.

11. Abdussamad Mahat, *Fatıha Suresinin Tafsiri*, Şapağat-Nur baspahanası, Almatı 2008.

Yazar, küçük çaplı bu eserinin girişinde, Kazak halkının geçen yüzyılda sosyalizm ve kominizm adı altında maruz kaldığı dinsizlik baskısından sonra dini yeneden öğrenme ve unuttuklarını hatırlama gayretine girdiğini, kitabının da bu gay-

²³ Aday vd., *Kuran Karim, 30. Para Mağınalık Avdarma Jane Tapsir*, ss. III-XVI.

retin bir parçası olduğunu belirtmiştir.²⁴ Bu amaç kitabın şekillenmesinde etkili olmuş, böylece insanların kendi dilinde anlayabileceği seviyede bir eser ortaya çıkmıştır. Kitabın ilk yarısında 'Kur'an', 'ayet' ve 'sure' kavramlarının açıklaması, Kur'an'ın faziletleri ve tilavet adabı hakkında geniş bilgiler verilmiştir. Yazarın Fatiha suresini tefsir ederken klasik ve çağdaş tefsirleri kullanması, hadis ve rivayetlerin kaynaklarını vermesi, eserin ilmîliğini ve güvenilirliğini artıran unsurlardır.

12. Toktasın Ermaşulı Dyüsenbi, *Kuran Karimnin Kazakça Mağınası*, Taraz 2009.

Bu çalışma, sure isimleri dahil ayetlerin manasından ibaret sade bir çeviridir. Fatiha ile Duha-Nas surelerinin hem Arapça metinleri hem de Kiril alfabesiyle okunuşları eklenmiştir. Bunların dışında Arapça metin ve önsöz dahil hiçbir ek yoktur. Bu tutum, mealin metodolojisi ve müellifin gözettiği hedefin tespitini zorlaştırmaktadır. Ayet mealleri lafza bağlı ve sade bir üslupla çevrilmiştir. Önceki meallere göre daha düzgün bir anlatımı olmasına rağmen, lafzî çeviriden kaynaklanan birçok problem olduğu gibi mana bakımından yanlış yerler çoktur. Bu yüzden Kazakça mealler arasında en problemlili meal budur. Bunun, teknik eğitim gören yazarın dinî ilim almamış olmasından kaynaklandığını düşünüyoruz.

13. *Kasietti Kuran -Allah Tağalanın tendesi jok vağız-nasihatina jane ulı mufassirlerdin túsindirme-tafsirlerine bir ğajayıp sayahat*, 30. Para, Arapça'dan çev.: İlhamjan Rafikov, Kazakça: Üsen Şoybek, Askaralı baspahanası, Şimkent 2010.

Bu kitap, telif değil tercüme olup mütercimler de dinî ilimler sahasında ileri derecede ilim almamış şahıslardır. Kur'an-ı Kerim'in 30. cüzünün tercümesi ve kısa tefsiridir. Her bir ayetin önce meali, sonra tefsiri verilmiştir. Ayet mealleri, müfessirlerin eserlerinde tercih ettikleri anlamlar doğrultusunda yapılmıştır. Tefsir kısmı ise bir ya da iki tefsirden tercüme şeklindedir ve her ayetin tefsiri hangi eserden alındığı belirtilmiştir. Bu müfessirler, klasik devirden Taberî, Kurtubî, İbn Kesir, çağdaşlardan Abdurrahman b. Nasr es-Sa'dî, Ebu Bekr el-Cezâirî ve Muhammed İbn Salih Useymin'dir. Son yıllarda bu bölgede adı çok duyulan ve tefsiri Rusça'ya da çevrilen Abdurrahman Sa'dî bu eserde diğerlerine göre daha fazla söz sahibidir. "Allahtın Kırkem Esimleri (Esmau'l-husna)" başlığı da tamamen onun eserlerine dayanılarak yazılmıştır. Kitapta benimsenen en dikkat çekici metot, ayet manalarının lafzî değil anlamın geniş ve tam anlaşılabilir şekilde çevrilmesidir. Yine de kapalı kalan yerlerde ek açıklama yapılmıştır. Bu nedenle Kraçkovski gibi lafzî tercümeyle esas alan müellifler eleştirilmiştir.²⁵ Kitabın başına eklenen 'müfessire gereken şartlar' bölümü, çok yerinde olmakla beraber, usül açısından doyurucu değildir.

14. *The Holy Qur'an with Kazak and English Translations*, Selangor Darul Ehsan, Malezya, Restu Foundation, First publication 2010/1431.

Bu kitap, Kazakistan'da iki dilde ilk meal olup basımını Restu Foundation (Malezya) üstlenmiştir. Mealin İngilizcesi al-Hajj Hafız Ghulam Sarwar (1873-

²⁴ Mahat, *Fatiha Suresinin Tafsiri*, ss. 3-4.

²⁵ *Kasietti Kuran -Allah Tağalanın tendesi jok vağız-nasihatina jane ulı mufassirlerdin túsindirme-tafsirlerine bir ğajayıp sayahat-*, 30. Para, Arapça'dan çev. İlhamjan Rafikov, ss. 3-4.

1954)'in *Translation of the Holy Quran* (ilk baskı Singapore 1920) adlı eseridir. Kazakça kısmını ise İslamî ilimler alanında yetkin bir kişi olan ve Sariağas'da medrese eğitimi yürüten Absattar Smanof yapmıştır. Baş tarafta kısaca Hz. Peygamber'in hayatı (İngilizce) ve İslam'ın esasları (Kazakça) anlatılmıştır. Ciddi bir çalışma mahsulü olan eserin Malezya'da basılmasının sebeplerinden birisi basım tekniğindeki ileri düzeydir, kitabın kağıdı ve basımı da kalitelidir. Dahası hem kapak hem de her cüzün tezhipleri geleneksel Kazak motiflerinden seçilmiş ve nefis bir görünüm sağlanmıştır.

Biz burada, İngilizcesini bir kenara bırakarak, Kazakça meal üzerinde duracağız. Smanof mealde, saf bir tercümeyle esas almakla birlikte bazen lafzî tercümenin ötesine geçerek tefsirî ya da anlam çevirisi yapmıştır. O, meal ve tefsir çalışmalarını devam ettirerek Kazak dilinde daha anlaşılır ve doğru bir meal ortaya koymaya gayret etmektedir. Nitekim kendisi bize Kazakça meallerin dil bakımından çok problemlili olduğunu belirtmiştir. Yukarıda Smanof'un Özbekçe'den çevirdiği mealden bahsetmiştik. İki meali karşılaştırdığımızda, önceki mealden bazen çeviriler bazen de parantez içi açıklamaların aynen alındığını gördük. Ancak hem dil hem ifade bakımından, öncekine göre daha sade ve anlaşılır bir mealdir.

15. Jomart Batırbekov, *Kuran Sözdlerinin Mazmunduk Anıktamalığı*, al-Fikr baspası, Almatı 2011.

Bu eser, Kazakça'daki ilk Kur'an sözlüğüdür. Yazar, Muhammed Bessam Rüşdi'nin *el-Mu'cemu'l-müfehres li me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı kitabını tercüme etmiş, ancak Kazakça alfabe sıralamasına göre yeniden kelimeleri sıralamıştır. Kelimelerin orijinal şekli de yazılmış, yine kelimenin geçtiği bir ayet metni verilmiş, varsa iniş sebebi de ilave edilmiştir. Kelimenin Kur'an'da hangi surede, hangi ayete ne manada kullanıldığı sırasıyla verilmiştir. Okuyucunun rahatlıkla faydalanacağı açık ve öz anlamlı bir sözlüktür. Kitap hakkında yapılan değerlendirmelerde, bundan sonra yapılacak olan Kazakça mealler için en başat başvuru kaynağı olacağı ve Kazak diline katkılar sunacağı özellikle vurgulanmaktadır. Bunlara, bu tür sözlüklerin, öz nitelikleriyle kendini yeniden inşa etme azmindeki Kazak toplumunun dinî kültüründe ve din dilinde kavramların yerleşmesine ziyadesiyle katkı sunacağını özellikle ilave etmek isterim.

16. Muhammedkali E., Jahanganlı B., *Kuran Karim, Kazakça Sözbe-söz Mağınası*, Kürenbel baspası, Almatı 2011.

Kazakça mealler silsilesinde yeni bir adım olan bu mealde, yazarlar, lafzî tercümenin ötesinde metnin nazm yapısını koruyarak tercüme etmek gibi bir çaba sergilemişlerdir. Geniş bir şekilde tetkik etme imkanı bulamadığımız ve hakkında fazla malumat edinemediğimiz için fazla değerlendirme yapamayacağız.

17. A. Omar başkanlığında onüç kişilik heyet, *Kuran Karim, Mağınalar Jane Tüsindirmelerinin Avdarması*, Davir baspahanası, Almatı 2013.

Son yıllarda çıkan Kur'an mealleri genellikle açıklamalara yer vermeye özen göstermektedirler. Bunun Kur'an'ın anlaşılmasında faydalı bir yöntem olduğunda şüphe yoktur. Yakınlarda yayınlanmış olan *Kuran Karim, Mağınalar Jane Tüsindirmelerinin Avdarması* bir meal-tefsir sayılabilecek niteliklere sahiptir. Bir

ekip tarafından hazırlandığı için nispeten titiz bir çalışmadır ve bu yönüyle diğer meallerden ayrılır.²⁶

18. Günümüzde sanal ortamda dinî yayınlara çok fazla yer verildiği bilinmektedir. Kazakça'daki Kur'an ve tefsir çalışmalarından internet üzerinden yayınlananlar bir hayli çoğalmıştır. Örneğin azamat Mahıpbekuli çalışmalarını sanal ortamda yayınlamaktadır: <http://abuhajar.wordpress.com/>. Sitede İslam hakkında bilgiler yanında Kur'an ilimleri ve tefsir ile ilgili pek çok malumat bulunmaktadır. Ocak 2008'den itibaren "Kuran Gıllımdarına Kirispe", Fatiha, Felak, Nas, Fil ve Bakara surelerinin tefsirini yayınlamaya başlamıştır. Hadisler ve müfessirlerin görüşleri doğrultusunda yapılan tefsir, gayet kısa ve öz'lüdür. Resmi hüviyete sahip Müftiyat'ın sayfasında ise Serikbay Oraz'ın sureler bazında yaptığı tefsirler yayınlanmaktadır.

Kur'an Tarihi, Kur'an İlimleri ve Tefsir Usulü'ne Dair Çalışmalar

Kazakistan'da yüksek eğitim sistemi Kur'an ve tefsir üzerine akademik araştırma yapmaya henüz hazır değildir. Bu eksiklik çeşitli İslam ülkelerinde yüksek lisans ya da doktora yapılarak giderilmeye çalışılmaktadır. Lisansüstü çalışmalar genellikle usul ve önceki çalışmaların tahliline yöneliktir. Örneğin Alau Adilbayev, İsmail Shovkhalev ve Saida Saipova, Rus Oryantalistlerin Kur'an çalışmaları hakkında Türkiye'de doktora yapmıştır. Halen doktora devam edenler de vardır. Bunun bir yansıması olarak, oldukça bakir olan Tefsir usulü ve Kur'an ilimlerine dair çalışmalar da gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Muhiddin İsauli (Patteyev) da bu tür ürünleriyle tanınmıştır. O, Türkiye'de tefsir sahasında yüksek lisans (*Kur'ân-ı Kerim'de İmran Ailesi*, İstanbul 2000) ve doktora (*Kur'an'ın Metinleşme Süreci ve Ana Konular*, Ankara 2002) yapmış, halen Kazakistan'da akademik görevini ve tefsir alanındaki araştırmalarını sürdürmektedir. Yayınladığı ilk kitap, doktora tezin-den de istifade ederek hem aydın kesimin hem halkın anlayacağı bir üslupla yazdığı *Kuran Kimin Sözi?* (Altın Kalam, Almatı 2004, 2005 ve 2007) adını taşır. Birinci bölümde Kur'an'ın Allah kelamı oluşu, ikinci bölümde vahyin başlamasından hareketlenmesine kadarki metinleşme tarihine yer yermiştir. Bu konuda doktora yapmış olması nedeniyle, bilimsel kriterleri gözetmiş, tartışmalı konuları ikna edici bir düzeyde anlatmıştır. Kitabı daha değerli kılan husus ise kimi oryantalist iddiaları bilimsel üslup ve kanıtlarla cevaplamaya çalışmasıdır.²⁷ Yazarın oryantalist iddiaları hedef almış olması, aynı zamanda bu bölgede on beş yıl öncesine kadar Marksist ideolojinin Kur'an ve İslam hakkında ileri sürdüğü birçok temelsiz iddia ve bilinçli saptırmalara da cevap mahiyetini haizdir.

İsaoglu ile yaptığımız görüşmede, Kazakça meal ve tefsir çalışmalarının dil ve ilim bakımından sorunlu olduğunu, bu yüzden daha anlaşılır bir meal yazma çalışmalarına başladığını; ayrıca dine ve Kur'an'a dair bilgisi zayıf olan halkın *Kuran Kimin Sözi?* adlı kitabı anlamada zorlandığı için daha basit eserler yazmaya yönel-

²⁶ Meal hakkında bazı değerlendirmeler ve diğer meallerle örnekler üzerinden karşılaştırmalar için bk.: Maksat Taj-murat, "Kayta Oralğan Kitap", *Egemen Gazeti*, 15.01.2014 (<http://egemen.kz/2014/01/15/14959>. et. 22.07.2014).

²⁷ İsauli (Patteyev), *Kuran Kimin Sözi?*, s. 6.

diğini ifade etmiştir. Bu amaçla *Kuran Baktarı -Kısa Sureler Tapsiri, I-II* (Almatı 2009) adlı iki ciltlik hacmi küçük kitap yazmıştır. Fatıha ile şems-Nas arasındaki yirmi dört surenin mealini ve kısa tefsirini içeren kitap, sırayla Arapça metin, meal, sure hakkında genel bilgi ve tefsirinden oluşur. Benzerleri ile karşılaştırdığımızda daha sistematik, dolayısıyla daha istifade edilebilir olduğunu söyleyebiliriz. İsaulı'na göre Kur'an'ın nzlnden itibaren geçen on beş asır boyunca sayısız tefsir yazılmış, ancak Kur'an'ın manaları bitmemiştir. İşte bu manaları günümüz insanına taşımak için bu kitabı yazmıştır.²⁸ Meşhur tefsir ve hadis kaynaklarına dayanan müellif, başta Elmalılı Hamdi Yazır olmak üzere Türkçe kaynaklardan da yararlanmıştır. Bu tarz çalışmalarından birisi de yakında yayınladığı, *Kuran şapağı -Mangi Muğjiza* (Kazakistan, imkent, Sayram 2015) adlı eseridir. Belirttiğimiz gibi, bu eser, onun meal-tefsir çalışmasının 1. kitabı olup Fatıha ve Bakara suresinin bir kısmını içermektedir.

Nur Mübarek niversitesi'nde ğretim elemanı olan M. Menilbekov'un *Kuran Karim İlimlerine Kirispe* (Albarakat baspası, Almatı 2005) adlı eseri, Kur'an ilimleri alanında Kazakça'da bir ilktir. Kitapta Kur'an'ın vahyi, tarihi, muhtevası ve dil yapısı, kıraatler, tercüme gibi konulara yer verilmiş, ancak hacmi küçük olduğu için Kur'an ilimlerinin tamamı ve tefsir uslnn temel meseleleri ele alınmamıştır. Aynı tarihlerde Türkiye'de tefsir sahasının saygın isimlerinden Suat Yıldırım'ın *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş* adlı kitabı, Kazakça'ya tercüme edilmiş ve şu isimle basılmıştır: *Kuran Karim Jane Kuran İlimlerine Kirispe* (ev.: Hayrettin ztrk, Almatı 2003, 2007). Bu eser, Kur'an ilimlerinin tamamını içermemekle birlikte diğerine göre daha kapsamlıdır. Bu alandaki ihtiyaı karşılmak amacıyla daha yeni bir eser Kayrat Kurmanbayev'in hazırladığı *Kur'an İlimlerine Kirispe* isimli kitabıdır (Nur Mubarek baspası, Almatı, 2013, 2014). İlgili alanına giren konuların tamamına yakını içeren ve daha tertipli bir eserdir. Kıraat hocası olan ve bu sahada kendini yetkinleştirmeye devam eden Samet Daniyar Jalmuhambetuli ise Suyti'nin *el-İtkân fi Ulmi'l-Kur'ân* adlı eseri üzerine yüksek lisans yapmış (*es-Suyutidin al-İtkan fi ulum al-Kuran Kitabındağı Tajvid Termini, Almatı 2011*), ardından kitap ve makalelerle²⁹ bu alandaki çalışmalarına devam etmiştir.

Diğer eserler

Yukarıda tanıtımı yapılanlar dışında Kur'an ve tefsir çalışmalarına yenileri katılmaya devam etmektedir. Abdullah Kağı tefsir yazmayı sürdürmektedir. imkent'te mukim Nazir Damolla ise İsmail Hakkı Bursev'i'nin (. 1725) *Rhu'l-beyn* adlı tefsirinin Yasin-Nas arasındaki kısmını (Haftiyek) Özbekçe'ye çevirmiş olup basım aşamasındadır. Yeri gelmişken hatırlatalım ki, Kazakistan'ın özellikle güney bölgesinde Özbekçe oldukça yaygındır. Dolayısıyla Özbekistan'dan gelen-

²⁸ İsaulı (Patteyev), *Kuran Baktarı - Kısa Sureler Tapsiri, I-II. Kitap*, ss. 2-6.

²⁹ *Tajvid Okulđı*, Almatı 2011; "Kurandı Tajvidmen Okudın Manızdığı", *Arap Tili Jane İslamtanu Maseleleri Konferanyası*, Almatı 2009; "ulama alım as-Suyuti", *Alaş ilimi Jurnalı*, Almatı 2010; "as-Suyutidin al-İtkan Kitabının Erejelikleri", *Arap Tili Jane İslamtanu Maseleleri Konferanyası*, Almatı 2011.

ler dışında Kazakistan'da tefsir, meal ve diğer dinî ilimler alanında Özbekçe bir hayli eser bulunmaktadır.

Son zamanlarda Kur'an'ın mahiyeti, mesajı, Kur'an-ilem ve bazı ayetlerin kısa açıklamalarına dair birçok kitap yayınlanmıştır. Makale düzeyinde ise ekseriyeti gazetelerde olmak üzere çokça yayın yapılmakla birlikte, metot ve muhteva bakımından ilmî kriterler gözetilerek yazılanlar azdır. Kur'an-bilim ilişkisi pek fazla işlenmektedir. Makale tarzı yazıları bir kenara bırakırsak, Aziz Akıtuılı'nın yukarıda bahsettiğimiz *Kuran Karimdeki Ğilmi Negizder* isimli kitabı ilk örneklerden birisidir. Halife Altay Vakfı'nın *Kuran ve İman* adı altında yayınladığı dizi kitaplardan birisi olan *Kuran Jane Kazirgi ZamanĞı Ğılım ŞındıĞı* (Rusça'dan çev.: A. Ahmet, S. Davit, Almatı 2008) adlı kitap, bazı ayetleri çağdaş bilimsel veriler ışığında açıklamaktadır. İbray Bekjigitov'un *Kuranın Ğilmi Negizderi* (Nurlı Alem, Almatı 2008) adlı kitabı da bazı ayetlerin bilimsel açıklamalarına yer verdiği gibi, Kur'an'ın sosyal hayat ile baĞını ilmî açıdan ispata çalışmaktadır. Kazakistan eski başmüftüsü Absattar Derbisali de *Kasiyetti Kuran* (Almatı 2008. Rusçası da yayınlanmıştır) adlı kitabında Kur'an'ın genel tanıtımını yapmış, vahyedilmesi ve bilimsel yönüne değinmiştir.

Kıssalar da başlı başına ya da bölüm halinde yazı ve kitaplarda yer verilen konulardandır. On sekiz kıssanın anlatıldığı *Kuran Karim Kıssaları* (Almatı 2007) adlı kitap, Sabit İbadullayev tarafından tercüme edilmiş, ancak hangi kitabın çevirisi olduğu belirtilmemiştir. *Kuran Hikayaları* adlı kitap ise 1973 yılında Beyrut'ta basılan Arapça aslından Çin'de yaşayan Kakeş Kayırjanulı tarafından Kazakça'ya aktarılmış, önce Arap alfabesi ile (Halık baspası, Şincan 1989) daha sonra da Kiril alfabesi ile basılmıştır (derleyen Muhammed Ahmed Cadmolla, Kazakça'ya aktaran: Orazakın Askar, Jalın baspası, Almatı 1992). Kitapta, bütün kıssalar ele alınmakla birlikte, Kur'an'daki muhtevasını aşarak diğer kaynaklardaki bilgiler eşliğinde geniş biçimde hikaye edilmiştir. Kitap ilmî değildir, fakat peygamberler tarihini özetlemesi bakımından yararlıdır. J. Nakpayev de *KurandaĞı PayĞambarlar Turalı Angimeler* (A-Poligrafiya, Aktöbe, 2004) adlı kitabında sadece peygamber kıssalarını özetlemiştir.

Kazakistan'ın eğitim sisteminde din eğitimi özellikle yüksek akademik çalışmaların henüz başlangıç seviyesinde yürüdüğüne işaret etmiştik. 2010-2011 eğitim-öğretim yılından itibaren Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nde Teologiya bölümü açılmış böylece İlahiyat alanında lisansüstü eğitime de hazırlık yapılmıştır. Bu amaçla yine ilk defa İsmail Çalışkan tarafından şu ders kitapları yazılmıştır: *Tapsir Edistemesi* (Tefsir Usulü), *Tapsir Tarihi* (Tefsir Tarihi), *Kuran Karimdi Körkem Okıv KaĞıdaları* (*Tajvid*) (Turan baspahanası, Türkistan 2011).

Kazakistan'da dini yayınlar içinde en fazla dikkat çekenler halkın basit seviyede dini ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olan Kur'an'dan dualar, çeşitli törenlerde okumak için 'Kuran hatim' denilen el kitapları, elifba ve tecvit, nasihat tarzı alıntı ve açıklama kitapçıklarıdır. Öte yandan İslam anlayışlarının ilk ve vazgeçilmez kaynağının Kur'an-ı Kerim olduğunda şüphe yoktur. Fakat salt Kur'an'ı merkeze alan anlayışların varlığı da bir gerçektir. Kazakistan'da da bu tür yönelişler artınca halkı ve özellikle genç kesimi yönelik uyarı ve tanıtım amaçlı materyaller de gö-

rülmeye başlanmıştır. *Kuraşılar Degen Kimder?* (Almatı 2011) adlı kitapçık bu amaçla dolaşıma sunulmuştur.

Müslüman bir kültüre sahip Kazak toplumunun her alandaki ürünlerinde İslam'ın renklerini ve damgasını görmek mümkündür. Bilimsel araştırmalar da bu konulara eğilmeye başlamıştır. Kur'an'ın, Kazak sözlü edebiyatına etkisinin araştırıldığı Kazak Aız Adebietine Kasietti Kuran Karım Kıssalarının Tıgızgen Aseri (Şimkent 2011) adlı eser böyle bir çabanın ürünüdür. Ulikbek Aliakbarulı, Kur'an'da sözü edilen vahiy dönemini olayları ile günlük yaşamdan kesitlerin, Kazak kültüründeki çeşitli yansımalarını veriler ışığında tahlil etmektedir. Nitekim Ospantegi Jarılkap Tüsinulı'nın *Kuranım -Menin Uranım (İslami Ölender* (Musılman baspaüyı, Almatı 2008) adını verdiği kitabı, Aliakbarulı'nın çalışmasına konu olabilecek mahiyetteki eserlerden biridir.

II. Rusça Mealler, Tefsirler ve Diğer Eserler

Orta Asya'da, dolayısıyla Kazakistan'da en yaygın dil olması sebebiyle bütün ilmî alanlarda olduğu gibi Kur'an ve tefsir çalışmalarının büyük çoğunluğu da Rusça'dır. Bu eserlerin bir kısmı Rusya'da basılmıştır. Eski Sovyet ülkelerinden yazarların eserlerini Rusya'da bastırmayı tercih etmesinin başlıca sebepleri, baskı teknolojisinin gelişmiş olması, büyük yayınevlerinin özellikle Sen-Petersburg ve Moskova'da bulunması ve nihayet orada basılan eserlerin bu dilin konuşulduğu bütün bölgeye dağıtımının yapılmasıdır.

Rus dilindeki en eski Kur'an tercümeleri 18. yüzyıldan itibaren Rus oryantalistler tarafından yapılmıştır. Peter Vaslyeviç Posnikov 1716'da (*Alkoran o Mogamete ili Zakon Turetsky*) (St. Petersburg 1716 ve 1790) ve M. İ. Vervovkin (1732-1795) (*Kniga Alkoran Arabyanina Mogamete Kotoryy*, basım 1790) Kur'an'ı tercüme etmişler, fakat her ikisi de Arapça metinden değil Andrew du Ryer'in (1580-1660) Fransızca mealini (L'Alkoran de Mahomet, Amsterdam 1647) Rusça'ya aktarmışlardır. Şair A. V. Kolmakov ise tercümesini George Sale'in İngilizce mealini esas alarak yapmıştır: Alkoran *Mogamedov*, Kraliyet Akademisi yayını, Sen-Petersburg 1792. K. Nikolayev de öncekilerin yolunu izlemiş ve Fransız Oryantalist A. B. Kazimirski'nin (1808-1887) *Le Coran* adlı eserini Rusça'ya tercüme etmiş, eser 1865'de (ve daha sonra 1876, 1880, 1901) basılmıştır. Buraya kadar bahsedilen Rus dilindeki mealler hem orijinal değildir, hem hatalarla doludur, hem de artık kimse itibar etmemektedir.³⁰ Bizi ilgilendiren orijinal tercümeleme ise aşağıda anlatılacaktır.

³⁰ Rus oryantalistlerin Kur'an çalışmaları hakkında bk.: E. A. Rezvan, "The Qur'an and Its World: VIII/2. West Östlichen Divans (The Qur'an in Russia)", *Manuscripta Orientalia -International Journal for Oriental Manuscript Research*, vol. 5, no. 1, St. Petersburg-Belsinki, March 1999, pp. 32-62 (Türkçesi: "Rusya'da Kur'an'ın Tarihi: Ruslar, Osmanlılar ve Tatarlar Arasındaki İlişkiler", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, cilt 18, ss. 435-440); Said Kamilev, *Târihu Tatavvuri Tercumeti Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm ile'l-lugati'r-Rûsiyye*, Medine 1423; Abdurrahman İta, *Havle Tercumetu Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm ile'l-lugati'r-Rûsiyye*, Medine 1423; Hidayet Aydar, *Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, İstanbul 1996; Erdoğan Pazarbaşı, "Azerbeycan'da Yaygın Kur'an Tercümeleme", *Erciyes Ü. İlahiyat F. Dergisi*, X,103-118, Kayseri 1991; Alau Adilbayev, *Rus Oryantalistlerin Kur'an Çalışmaları* (doktora), Ankara 2000; İsmail Shovkhalev, *Kur'an-ı Kerim'in Rusça Tercümeleme (Mana Doğruluk*

1. Gordiy Semenoviç Sablukov, *Koran -Perevod si Arabaskogo Yazıka*, Kazan 1878, 1884, 1896, 1907, 1990; Almatı 1991, 1993).

Arap dili uzmanı olan oryantalist Sablukov (1804-1880), Kur'an'ın metnini esas alarak Rusça'ya çeviren ilk mütercimdir. O, misyoner yetiştiren Kazanskoy Duhovnoy Akademi (Kazan ruhani akademisi) profesörüydü. Kur'an tercümesi dışında *Prilojenie k Perevodu Korana* (Kur'an tercümesine ekler) (Kazan 1879), Kur'an fihristi (1879) kitapları ile "*Svedeniya o Korane, Zakkonopolijitelnoy Knige Muhammedanskogo*" (Kur'an hakkında malumatlar, Muhammed dininin kanun kitabı) (Kazan 1884) gibi makaleler yazdı. Sablukov'un mealinin Kazan 1907 baskısının üstünde Tatarca *Kelam-ı Şerif* yazması sebebiyle bazı kaynaklarda bu isimle anılır. 1877'deki ilk baskıda klasik Oryantalistlerin tarzına uyararak mealin ismine *Muhammed* kelimesini ekledi: *Koran, zakonodatelnaya kniga moxammedanskogo veroçeniya*.³¹

Sablukov, sade bir meal yapmış bazı ayetlere çok küçük açıklayıcı notlar düşmüştür. Dikkat çeken bir yanı, uzun surelerdeki ayetleri konularına göre paragraflara ayırmasıdır. En büyük farklılık ise ayet tertiplerindedir. O, Müslüman ulemanın kabul ettiği klasik ayet tertibini almamış, ayet sayılarına dair zayıf görüşleri tercih eden Oryantalistlerin tutumunu benimsemiştir. Dolayısıyla Sablukov'un kitabı ile genel kabul görmüş Mushafların ayet bölümlenmeleri ve sayıları bir birini tutmamaktadır. Mesela, Fatiha suresi 7 ayettir, ama Besmele ayet sayılmamış buna karşı son ayet *ğayri'l-mağdûbi aleyhim...* den itibaren ikiye bölünerek ayrı bir ayet kabul edilmiştir. Yine Araf suresi 206 ayet iken bu mealde 205, Tevbe suresi 129 ayet iken bu mealde 130'dur. Hemen her surede bu durum gözlenmektedir. Sonraki bazı Rus mütercimler de aynı yolu izlemişlerdir. Bunların dışında salt metin tercümesini esas almış olmasına rağmen Sablukov'un bu eseri en iyi Rusça meallerden biri olarak kabul edilir.

SSCB'nin dağılmasından sonra Türki Cumhuriyetlere yönelik yürütülen destek faaliyetlerinden birisi Kur'an'la ilgilidir. Mısır'daki *ez-Zehrâ li'l-İlâmi'l-Arabî* müessesesi de bu kervana katılmış, önce Kur'an-ı Kerim göndermiş, ardından bölgede yaygın kullanımını göz önüne alarak Rusça bir meal basıp dağıtmaya karar vermiştir. Bu iş için Rus Sablukov'un mealini uygun bulmuş, eserin Kazan 1907 baskısını esas almış, Kuveyt devletinin maddi desteği ile Mısır'daki *Mecmeu'l-buhûsi'l-İslâmiyye*'nin ilim heyeti, eserin Kur'an metnindeki yanlış ve eksik yazımları düzeltmiş, ayet tertibini Osman mushafına uygun hale getirmiştir. Mealde ise bir değişiklik yapılmamış, Sablukov'un ayet tertibi korunarak basılmıştır (Kahire 1993). Mesela, Tevbe suresi Kur'an metninde 129, çeviride 130 ayettir. Böylece

→

Bakımınan Değerlendirilmesi, (yüksek lisans tezi), Ankara Ü. SBE, Ankara 2006; Saida Saipova, *Ignatij Yulianoviç Kraçkovskiy ve İman Valeriya Porohova'nın Rusça Kur'an Tercümeleri*, (yüksek lisans tezi), Ankara Ü. SBE, Ankara 2006; Mürsel Ethem (Atamov), *Rus Dilinde Yayınlanan Kur'an-ı Kerim Çevirilerinin Çeviribilim Açısından İncelenmesi (Başarılı Bir Rusça Kur'an Çevirisinin Oluşturulmasına Katkı)*, (Doktora), Ankara Ü. SBE, Ankara 2013.

³¹ Gökğöz, "Rus Misyoner Şarkiyatçılığında İslam Peygamberi ve Kur'an Hakkında Temsil Biçimleri", ss. 254-253.

metinle meal arasında bir uyumsuzluk meydana geldiği gibi, iki sayfadaki karşılıklı metin ve mealde de tutarsızlıklar oluşmuştur.

2. D. N. Boguslavski, *Koran -Perevod sı Arabskogo Yazıkı, Kommentari i Primeçaya*, St. Petersburg'da 1995 ve İstanbul 2008.

Bir ara İstanbul'da da görev yapmış olan General D. N. Boguslavski (ö. 1893), Kur'an'ın Arapça metnini esas alarak tercüme yapmış, başka dillere dayalı yapılan Rusça meallere nazaran daha başarılı olmuştur. Fakat Rus Ortodoks Kilisesi'nin baskısı yüzünden eserin basımı gecikmiştir (Kazan 1894, 1904).³² Boguslavski'nin tercümesi yaklaşık bir asır sonra St. Petersburg'da (1995) ve ardından İstanbul'da aynı adla yeniden yayınlanmıştır (Çağrı Yayınları, İstanbul 2008).

3. İgnati Yolianoviç Kraçkovski, *Koran*, Moskova 1963 (Moskova 1986, 1989, 1990, 1991, 1998, 1999; Feniks 2004, 2008).

Kraçkovski (1883-1951), klasik Arap edebiyatı uzmandır. Tespitlerimize göre, Sovyetler Birliği döneminde yapılan ve basılan tek Kur'an meali onunkidir. Aslında o, Stalin (ö. 1953) döneminde yazdığı tercümeyi otuz beş yıl saklamış ve ölümünden on iki yıl sonra, 1963'de basılmıştır.³³ O, cahiliye ve İslamî dönemin meşhur şiiri ve çağdaş Arap edebiyatı üzerine incelemeler yapmış, Kur'an'la ilgili ve başta Boguslavski olmak üzere Rusça mealleri tahlil eden yazılar yazmıştır. Bunların başında gelen *Russky Perevod Korana v Rukopisi XVIII veka* (18. yy.da Rusça Kur'an tercümeleri) adlı eseri, kendinden sonraki Sovyet araştırmacılarının adeta rehberi olmuştur. Kur'an'ı vahiy mahsülü bir kitap değil Arapların edebi bir eseri olarak gören Kraçkovski, bu eserde de 'Kur'an'ın İslam'ın tamamını şekillendirmediğini, sadece ilk yirmi yılını yansıtabileceğini' iddia etmiştir. Bu anlayışı öğrencileri devam ettirmiş, örneğin K. S. Kaştaleva *Terminologiya Korana v Novov Osveşçenii* adlı yapıtında Kur'an'ın 'kollektif bir yaratma sonucunda meydana geldiğini' iddia etmiştir.³⁴ Kraçkovski, sonraki dönemde yapılan anlam ve açıklamaların Kur'an'ın asıl diline uymadığını savunmuş, bu nedenle Kur'an'ı nüzul dönemi bağlamında anlamaya ve indiği orijinal dilinde anlamlandırmaya çalışmıştır.³⁵ Dolayısıyla literal (lafzî) bir tercüme ortaya çıkmış, esere ağır bir dil hakim olmuştur. Ayetleri numaralandırma sistemi, Sablukov'unki ile aynıdır. Gerek Kur'an anlayışları gerekse tercüme tarzları nedeniyle lafzî tercümeyi esas mealler, haklı olarak eleştirilmiştir.³⁶ Yine de Kraçkovski'nin eseri, Sablukov dahil önceki tercümelerden daha başarılı ve doğruya daha yakındır. Zira o, klasik ve çağdaş tefsir kaynakları yanında neredeyse ilgili bütün oryantalist çalışmaların yer aldığı zengin kaynak kullanımı ile uzun ve ciddi emek sarfederek bir esere imza atmıştır.

³² Belyayev, Gıryazneviç, "Predislovnıe", *Koran* (İ. Y. Kraçkovski), ss. 3-4; Erşahin, "Sovyetler Birliği'nde Kur'an'a Yaklaşımlar", ss. 232-233; Erşahin, *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar*, ss. 251-253.

³³ Šovkhalev, *Kur'an-ı Kerim'in Rusça Tercümeleri*, ss. 55-56.

³⁴ Erşahin, *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar*, ss. 272-275.

³⁵ Garayev, *Filosofiya Dobra*, s. 240; Saipova, *Ignatij Yulianoviç Kraçkovskiy ve İman Valeriya Porohova'nın Rusça Kur'an Tercümeleri*, s. 23 vd.

³⁶ *Kasietti Kuran*, ss. 3-4.

4. İman Valeri Porohova, *Koran, Perevod Smislov i Kommentari*, Moskova 2008, 11. baskı (ilk baskılar: 1991, 1995, 1997, 1999...).

Yakın zamanlara kadar, müslüman bir Rus tarafından Kur'an çevirisi yapılmamıştı. Porohova ile birlikte bu da tarihte kaldı. Suriye asıllı kocasıyla tanıştıktan sonra yirmi beş yaşında Müslüman olan ve evliliğinin ardından bir müddet Şam'da yaşayan Porohova orada iken Kur'an'ı Rusça'ya çevirmeye başlamış, Şam'daki İslam alimlerinden de destek almış, yaklaşık on iki yıllık bir süre sonunda meali 1991 senesinde bitirmiştir.³⁷ Çalışmayı Ezher Üniversitesi'ne göndermiş ve burada Muhammed Said Rüşd'ün başkanlığında oluşturulan heyet altı yıllık inceleme sonunda olumlu bir rapor vermiş³⁸ ve 1997'de yayınlanmıştır. Bu incelemeden geçtiği için en güvenilir meallerden birisi olarak görülür. Defalarca basılmış, Rusya'da ve eski Sovyet Cumhuriyetleri'nde en yaygın Rusça meal haline gelmiştir. Eserin öncekilerden bir farkı da açıklayıcı notlarıdır. Porohova, sahih hadislerle ve rivayetlere dayanarak kısa ve özlü notlar eklemiş, böylece mealden yararlanma imkanını artırmıştır. Dikkat çeken problemleri yanı sıra tercümeleme, Kur'an metninin nazmına uyumlu hale getirmeye çalışmasıdır.

5. Magomed Nuri Osmanoviç Osmanov, *Koran, Perevod sı Arabskogo i Kommentari*, 3. baskı, DİLYA, Moskova-Sen-Petersburg 2009 (İlk baskı Ansarian Publications, yy., 1992).

Aslen Dağıstanlı olup Arap, Fars ve Rus edebiyatı uzmanı Osmanov (d. 1924), metin kritiği ve çözümlemelerinde yenilikçi çalışmalarıyla tanınmıştır. Hayyam'ın *Rubaiyyat'*ını, Hafız'ın *Divan'*ını ve Firdevsi'nin *Şehnâme's*ini incelemiş, onlardan çeviriler yapmış, ayrıca Arapça'dan birçok tecümeyi gerçekleştirmiş, Ürdün Kraliyet Akademisi üyesi seçilmiştir. Zengin kütüphanesini öğretim üyesi olarak çalıştığı Dağıstan Üniversitesi kütüphanesine bağışlamıştır. Ailesindeki ilmî derinlikli kişilerden Arapça öğrenerek küçük yaştan itibaren Kur'an'la ilgilenmiştir. 1970 yılında başladığı Kur'an çevirisinde, anlam merkezli meali tercih etmiş, bu tarzıyla eser, ilk Rusça meal olmuştur. Mealde ayetleri konularına göre paragraflara bölmüş, genellikle de isabet etmiştir; mealle yetinmeyerek, hemen her ayet için açıklamalar eklemiş, ilgili ayetlere atıflar yapmıştır. Mealde Kur'an'ın edebî ifade özelliklerini yansıtmaya çalışmıştır. En önemli yanı, kendisinin de önsözde belirttiği gibi, kelimesi kelimesine çeviriden kaçınarak anlam tercümesini esas almasıdır. Bu nedenle özellikle Allah hakkındaki teşbihî (*antropomorfist*) ifadeleri en asgari düzeye indirmiştir.³⁹ Ancak bu defa da mecazî anlamları tercih etmek zorunda kalmıştır. Kaynakları arasında Taberî, Beydâvî, Fahreddin Râzî, Tabersî, Zemahşerî, Kurtubî, Şevkânî gibi klasik, M. Abduh, Yusuf Ali, Muhammed Esed, Mevdudî gibi çağdaş müfessirlerin eserleri ile Batı dillerindeki birçok Kur'an tercümesi vardır. Sonraki baskılarda bazı yenilikler yapmıştır. Her ne kadar açıklamalarında klasik tefsir kaynaklarına dayanmışsa da Elmir Kuliyev'e göre, onun tercümesinde anlam yanlışları bir yana İslam'ın esaslarına aykırı birçok fikir vardır.⁴⁰

³⁷ "Rusları İslam'a Çağırın Kadın" (İman Valeri Porokhova ile yapılan röportaj), 13.12.2000.

³⁸ Porohova, *Koran*, ss. 5-7.

³⁹ Osmanov, *Koran, Perevod c Arabskogo i Kommentari*, ss. 3, 567-68.

⁴⁰ *azerislam.com* (et. 05.12.2009).

6. Elmir Rafael Kuliyeve, *Koran -Smislovay Perevod na Russkiy Yazık*, Moskova 2004.

Rusça Kur'an ve tefsir çalışmalarında Kuliyeve (d. 1975 Bakü) ismi son dönemde ön plana çıkmaya başlamıştır. Kuliyeve, tıp eğitiminden sonra ilahiyat ve felsefe alanına yönelmiştir. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Felsefe ve Siyasi-Hukuki Tetkikatlar Enstitüsü'nde başladığı doktora çalışmasını 2006'da globalleşme ve Kur'an konusundaki teziyle tamamlamıştır. Din işleri ile ilgili resmi komitede başkan yardımcılığı ve Kafkas Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Geomedeniyet Departmanı'nın müdürlüğünü yapmıştır. Rusça ve Azeri Türkçesi'ne çok sayıda kitap ve makale tercüme ettiği gibi Kur'an ve tefsir sahasında telif ve tercümeleri ile birkaç eser meydana çıkarmıştır.

Kuliyeve, meal ve tefsir alanına, aşağıda bahsedeceğimiz Sa'dı'nın tefsirini Rus diline tercümeyle başlamış (1997), daha sonra şu iki gerekçe ile meal yazmaya karar vermiştir: Kur'an'ın amacı, ancak insanların kendi dillerinde meal okumasıyla gerçekleşir; Rusça'da doğru bir meal yoktur. Ona göre, Rusça meallerin hepsinde ciddi yanlışlar vardır, kavram mana incelikleri yansıtılmamıştır, dahası onlarda hem İslam'a aykırı görüşler ve tercüme vardır hem de o eserler ideolojiktir. O, bu durumu göz önünde bulundurarak, ulemanın fikirleri doğrultusunda ve ayetlerin orijinal anlamından uzaklaşmadan sahih bir meal yazmayı hedeflemiştir. Aynı kelimelerin Allah için kullanılanları ile yaratılmışlar için kullanılanları arasındaki anlam farkını göstermeye, deyimleri aktarmaya ve dinî kavramları kavram olarak çevirmeye özen göstermiştir. Ayetlerin anlamı ve tefsiri için meşhur klasik ve çağdaş tefsirler yanında Azerice, Rusça, İngilizce ve Türkçe meallerden istifade etmiştir.⁴¹ Yedi yılda bitirdiği eser, ilk defa *Koran -Smislovay Perevod na Russkiy Yazık* adıyla sadece meal olarak yayınlanmıştır. Bu tercüme Rusya Müftüler Şurası ve Moskova İslam Üniversitesi tarafından bilimsel yetkinliği takdir edilerek madalya verilmiştir. En iyi Rusça meallerden birisi kabul edilmekte, itibarı gittikçe artmaktadır. Kuliyeve, sonraları meali gözden geçirerek ilk baskılardaki hataları düzeltmiş, açıklama ve tefsir kısmını genişletmiş ve şu adla Kazakistan'da basılmıştır: *Koran Smislovay i Kommentariy* (Almatı 2009).

Kuliyeve'nin Kur'an ve tefsire dair üzerinde durmaya değer bir eseri de zengin muhtevalı *Na Piti Ka Kuranu* (Albarakat baspası, Almatı 2008) adlı eseridir. Sekiz bölümün altısının konuları şunlardır: Vahiy, Kur'an'ın vahiy mahsülü olduğunun ispatı, sünnet ve dindeki yeri, Kur'an tarihi (vahyin başlangıcından çoğaltılmasına kadar), Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması, Kur'an ilimleri, Kur'an ve oryantalistler, Kur'an'ın icazı, bilgisayar teknolojisi ve Kur'an, Kur'an'ın tercümesi, Rusça Kur'an tercüme ve ideolojik saptırmalar (13 madde halinde örnekleriyle), Kur'an'ın öğrenilmesi ve tilaveti. O, bu kitabında da Rusça, Arapça, İngilizce, Azerice, Türkçe kaynaklar kullanmıştır. Oryantalist çalışmaları ve Rusça meallerdeki hataları ele alması bakımından önemlidir. Zira bu konu, Rusça'nın konuşulduğu ve Rusça meallerin kullanıldığı Orta Asya coğrafyasında ilmi tarzda ele alınmamıştır.

⁴¹ Kuliyeve, *Koran -Smislovoy Perevod na Russkiy Yazık*, ss. 3-7; *azerislam.com* (et. 05.12.2009).

7. Çağdaş müfessirlerden Abdurrahman b. Nasr es-Sa'dî'nin (ö. 1376/1956) *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmî'l-Mennân* (Beyrut 1988, I-VII c.) adlı tefsiri Elmîr Kuliyeve tarafından şu isimle Rusça'ya çevrilmiştir: *Sivyatçenniy Koran. Smislovay Perevod si Kommentariyami Abdurrahmana Saadi* (1. baskı, 1-3. cilt 1999-2000. Yeni baskı: Almatı-Bişkek 2007, I-II cilt). Tefsir kısa ve öz'lüdür, yazar selefi eğilimi ile tanınmaktadır. Eser internette de yayınlanmaktadır.

8. *el-Muntehab fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Kerîm bi'l-Luğateyni'l-Arabiyyi ve'r-Rûsiyyi*, çev.: Sümeyye Muhammed Affî, Abdusselam Mustafa el-Mansî, Kahire 2000/1420. Moskova 2003, Kazan 2001, 2009 (bu baskıda Arapça metin yoktur).

Kitap, daha önce Mısır Evkaf Bakanlığı'nın Ezher Üniversitesi'nden Muhammed Ebu Zehre'nin (ö. 1974) başkanlığında otuz yedi kişilik bir bilim heyetine hazırlattığı *el-Muntehab fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Kerîm* adlı kısa tefsirin Rusça'ya tercümesi olup Arapçası ile birlikte yayınlanmıştır. Genel kabul gören yorumları içermesi ve faydalı olması nedeniyle İngilizce ve başka dillere de çevrilmiştir.

9. Abu Muhammed al-Huseyn İbn Mesud al-Farra al-Bagavî, *Tafsir İmama Bagavi -Desyat Paslednih Sur Korana*, çev.: B. Baymuhanbetov, TOO İD-MİR, Almatı 2007.

Adından da anlaşılacağı gibi bu eser, meşhur müfessir Bağavî (ö. 516/1122)'nin *Medîlimu't-Tenzîl fî't-Tefsîr ve't-Te'vîl* adlı klasik tefsirin son on sure-sini içermektedir. Eser, tam bir tefsir olmamakla birlikte Rus dilindeki klasik dönem tefsirinin tek örneğidir.

Yeri gelmişken bir başka klasik tefsirden yapılan tercümeden bahsedelim. İslamî ilimlerle ilgili çeşitli telif ve tercüme eserleri yayınlanmış olan Kayrat Ergaziyeve, Alaeddin es-Semerkindî'nin (ö. 1456) *Bahru'l-Ulûm* adlı tefsirinden bazı bölümleri Rusça'ya çevirmiş olup Sen-Petersburg'da basılacaktır.

10. Keşubay Töleşuh, *Baspet vı Zikrullahe*, Almatı 2007.

Bu kitap, uzun surelerden bazı ayetlerin, kısa surelerin de tamamının manasını şiirle anlatmıştır. Mealden çok ayetlerin manalarına dair küçük çaplı bir kitaptır.

11. Teodora Adamoviç Şumovski, *Çitaya Sivyatçenniy Koran*, Moskova-Sen-Petersburg 2008. İlk yayın 1995, sonra 2004.

Şumovski'nin (1913-2012) bu eseri, manzum Kur'an mealleri dizisine Rus dilinde eklenmiş bir çalışmadır. Şiir değeri hakkında her hangi bir değerlendirmemiz yoktur, Rus dilinde şiirle yazılmış başka bir örnek de tespit edemedik. Ondan önce A. S. Puşkin (1799-1837) şiir diliyle *Podrajanij Koranu* (Kur'an'a taklitler) (1824) adlı eserini yazmıştır. Fakat o, bir Kur'an meali değil, ayetlerden istifadeyle Kur'an'a göre Allah-insan arasındaki ilişkiyi anlatan, bu arada Kur'an'ın masallarla dolu olduğunu da ima eden bir eserdir.⁴² Şumovski, meal kısmında hiçbir açıklama veya nota yer vermez. Eserin sonunda Kur'an hakkında açıklamaların yer aldığı kısa bir bölüm ile otuz iki kelimenin açıklamasının yer aldığı bir sözlük vardır.

⁴² Erşahin, "Sovyetler Birliği'nde Kur'an'a Yaklaşımlar", s. 232.

Yukarıda anılanlar dışında Kazakistan ilim çevrelerinde ve kamuoyunda meal, tefsir ve Kur'an'la ilgili birçok Rusça kitap veya kitaplarda bölümler vardır. Örneğin Garayev, iyilik felsefesi hakkında yazdığı kitabın bir bölümünü Kur'an'a ayırmış,⁴³ bazı ayetler ve kavramlardan iyilik felsefesinin Kur'ani temellerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu tür eserler, her ne kadar meale ve tefsire doğrudan bir katkıda bulunmasalar da toplumun Kur'an bilgisi ve din bilinci kaynaklarından olması hasebiyle dikkate alınmaya değer.

Sonuç

Büyük bir mirastan ve güçlü bir gelenekten uzun süreli kopukluğun ardından kendi öz nitelikleriyle var olmaya çalışan Kazakistan'da, İslami ilimler literatürü yeniden oluşmaya başlamıştır. Malum olduğu üzere geçmişte din eğitimi geleneksel medrese usulü ile sürdürülmekte, dini eserler de buralarda yetişen kimseler tarafından yazılmaktaydı. Bağımsızlıktan sonra bu sistem yeniden düzenlenmiş, yüksek eğitim sisteminde temel İslam bilimleri alanında akademik çalışma yapma imkanı olmadığından İslam ülkelerinde yüksek din eğitimi ve ileri akademik eğitim alanlar olmuştur. Artık yüksek eğitimde de dini ilimler canlanmaya başlamıştır. Hangi yoldan gelirse gelsin, bu ülkedeki ilim camiası dini ve ilmî gereksinimler doğrultusunda ciddi eserler ortaya koyma iradesini sergilemektedirler. Rusça eserlerin ağırlıkta olduğu bu bölgede, Kur'an ve tefsir ilmi alanına dair çalışmalar yavaş ama sağlam adımlarla ilerlemeye devam etmektedir. Nitekim bu araştırmada tanıtımını yaptığımız eserler arasında bilimsel niteliğin git gide arttığı gözlenmiştir. Bu alanda yazarlar, daha çok halkın dinî ihtiyaçlarını göz önünde bulundururken, artık eğitim ve araştırmalarda kaynak amacıyla da eserler verilmektedir.

Kazakça'daki ilk meal çalışmaları genellikle ülke dışında yapılmış, içerdekiler de büyük oranda Rusça meallerden faydalanılarak yazılmıştır. Meal veya Kur'an'la ilgili kitap yazarlar içinde din eğitimi almış olanlar yanında mühendis, gazeteci, hukukçu ve tarihçi kimseler de vardır. Gidişat göstermektedir ki, bu eserler, hem Kazakça'nın gelişmesine hem de bu dilde İslamî ilimler alanındaki kavramsallaşmaya hizmet edecektir. Hatta dinî edebiyatın ve din dilinin gelişmesindeki en büyük payın bu eserlerde olduğunu söylersek abartmış olmayız. Türkçe'deki mealler ile alakası bakımından belirtelim ki, bazı Arapça anlatımlar, Kazakça'da daha iyi ifade edilebilmektedir. Dolayısıyla Türkçe meal yazarlar, Kazakça (ve Özbekçe, Kırgızca, Uygurca, Azerice, Tatarca) meallerden katkı alabilirler.

Kur'an ve tefsir sahasında yayınlanmış eserlerin dili, muhtevası ve ilmî seviyesi hakkında gerek kendi araştırma ve tetkiklerimiz, gerekse Kazakistan'da dinî ilimler ve edebiyat sahasında yetişmiş ilim adamları ile yaptığımız görüşmeler⁴⁴ sonunda şu kanaate vardık: Başta mealler olmak üzere Kur'an ve tefsire dair hatırı sayılır eser yayınlanmış ve büyük bir eksikliği gidermiş olmasına rağmen, dili ve

⁴³ Garayev, *Filosofiya Dobra*, ss. 237-250.

⁴⁴ Bu yazının telifinde M. İsaoglu, K. Ergaziyev, S. Orazbay, A. Smanov, K. Kurmanbay, R. Şangarayev, S. Makat, S. Bektaş, A. Kanlıdere gibi birçok şahsın değerli katkıları vardır. Yazılı kaynakların eksikliğini doğrudan şahıslarla görüşerek gidermeye çalıştık. Onlara gönülden teşekkürlerimi arz ediyorum.

muhtevası ile sorunsuz, halkın rahatlıkla anlayacağı seviyede iyi bir meal henüz gün yüzüne çıkmamıştır. Ayrıca Kazakça meallerde diğer dillerdeki meallerin, özellikle de Rusça olanların etkisi sürmektedir. Rusça Kur'an tercümeleleri de iyi değildir, müelliflerin çoğu Müslüman olmadığı gibi onların kahır ekseriyeti Batı dillerindeki meallere dayanmaktadır. Şu halde gerek Kazakça gerekse Rusça meallerin çoğu, çevirinin çevirisidir, orijinal metinden tercüme azdır. Sadece meal ve tefsirlerde değil bu alandaki diğer eserlerde de özellikle tercümelelerde dil sorunu sık sık gündeme getirilmektedir, müelliflerin kendileri de arzulan seviyeye ulaşamadığının farkındadırlar. Meallerde dikkat çeken bir nokta da Akıtulu kardeşler ile Aday ve arkadaşları hariç hemen hiçbir müellifin çeviride esas aldığı ilkeler ve yöntem konusunda bilgi vermemesidir. Bu tür sorunlara ilişkin ilk akla gelen sebep, Sovyet dönemindeki katı dini kısıtlamalar ve buna bağlı olarak dinî ilimler sahasında yetişmiş ilim ehlinin yokluğu ve ilmi müktesebatın zayıf kalmasıdır. Tefsirin bir disiplin haline gelememesi de bununla bağlantılıdır.

İşaret ettiğimiz hususlara dayalı olarak söylemeliyiz ki, yayınlanan eserlerin dil, metot ve muhteva bakımından problematik yönleri tahlil ve tenkit süzgecinden geçirilmelidir. Dil açısından edebiyatçıların, muhteva ve metodoloji açısından İslamî ilimler alanındaki ilim ehlinin himmeti beklenmektedir. Bizim amacımız eserlerin dökümünü ve tanıtımını yapmak olduğu için, bazı problemlere işaret etmekle yetindik. Her ne kadar Kazakça ve Rusça eserleri tahlil ve tenkit eden çalışmalar gün yüzüne çıkmaya başlamışsa da eleştiriler itibara alınmamış, daha vahimi ise söz konusu eserler, mezhebi ya da ideolojik taksim ile karalama eğilimi hakim olmaya başlamıştır. Görebildiğimiz kadarıyla bu durum, nazik siyasi ve dini ortamdan kaynaklanmakta olup eski Sovyet sistemine mensup ülkelerin tamamında vardır. Bununla alakalı şu noktaya temas etmek istiyoruz: İslam dünyasının bir parçası olan Kazakistan, ait olduğu dünyanın bir aynası niteliğindedir. Kazak toplumunun kahır ekseriyeti salt öğrenmek veya öğretmek gibi masum gerekçe ile Kur'an'a sarıldığı gibi kendi dinî ve ideolojik anlayışını yaymayı murad edenlerin de sarıldığı en iyi araç Kur'an-ı Kerim'dir. Bunu bu bölge ülkelerinde ayan beyan görmek işten bile değildir. İlgili kitaplardan hangi sosyal oluşumlar, dinsel akımlar ve din anlayışlarının neşv-ü nema bulduğu ve yeşermeye devam ettiği iyi bir gözlemlenir. Yine, Asya coğrafyası Müslümanlarına yönelik Müslüman ülkelerden dini ve sosyal oluşumların izdüşümünü kitaplarıyla da burada görmek mümkündür. Dinsel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik makul, ilmî ve İslamî kaygıların öncelenmesi beklenirken, tarafgirliği özellikle Kur'an'a dair eserlerle sürdürmenin yarar sağlamayacağı tecrübe ile sabittir.

Kaynakça

- "Klimoviç, L. İ.", *Kazak Sovet Ençiklopediyası*, Almatı 1976, VI,476.
 "Kuran", *Kazak Sovet Ençiklopediyası*, Almatı 1976, VII,44-45.
 "Rusları İslam'a Çağırın Kadın" (İman Valeri Porokhova ile yapılan röportaj), *Yeni Şafak* 13.12.2000.
 Aday, C., Ebumenaf, D., Ahmet, A., Mubar, D., Paltöre, I., *Kuran Karim*, 30. Para Mağinalık Avdarma Jane Tapsir, Halife Altay Uluslararası Yardım Vakfı yay., Almatı 2006.
 Akıtulu, Aziz, *Akıt Ulimjiulu*, Müsülman baspaüyi, Almatı 2008.
 Akıtulu, Aziz, Akıtulu, Makaş, *Kuran Karim (Kazakça Avdarması)*, Ulttar baspası, Pekin 1990.
 Altay, Halife, *Kuran Karim, Kazakça Mağına Jane Tüsinigi*, Medine 1991.
azerislam.com/index.php?lngs=aze&cats=1&ids=415 (et. 05.12.2009)

- Belyayev, V., Gıryazneviç, P., "Predislovnie", *Koran* (İ. Y. Kraçkovski), Moskova 1963, Sayfa 3-11.
- Diyarbakirli, Nejat, "Türkiye'de Kazaklar Hakkında Araştırmalar", www.seyitahmetli.com/turkiyedeki-kazaklar-hakkinda-arastirmalar/ (et. 10.10.2009).
- Erşahin, Seyfettin, "Sovyetler Birliği'nde Kur'an'a Yaklaşımlar", *İslami Araştırmalar*, c. 9, sayı, 1-4, 1996, 231-39.
- , *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar -Sovyet Dönemi, İlahiyat Vakfı yay., Ankara 1999.*
- Eskendirulı, Abdırâhman, "Halifa Altaydın Önegeli Ğımır Jolı", *Din Jane Koğam Kayretkeri Halife Altay: Eldik İs Pen İmani Kundılıktar* (Sempozyum tebliğleri), Almatı 2008, ss. 31-36.
- Garayev, Tursun Muhamed, *Filosofiya Dobra*, Almatı 2010.
- Gökgöz, Saime Selenga, "Rus Misyoner Şarkiyatçılığında İslam Peygamberi ve Kur'an Hakkında Temsil Biçimleri", *Dini Araştırmalar Dergisi* (10), Ankara, Eylül-Aralık 2007, ss. 13-29.
- Hicazî, Mahmud Fehmi, "Halife Altay Jane Kazak Halıkının İslam Medenieti Turalı Jariyalımdarı", *Din Jane Koğam Kayretkeri Halife Altay: Eldik İs Pen İmani Kundılıktar* (Sempozyum tebliğleri), Almatı 2008, ss. 8-15.
- <http://fatua.kz/kz/person/view?id=4#> (et. 05.06.2015)
- <http://www.sunna.kz/kz/page/view?id=38> (et. 26.06.2014)
- İsa, M., Kenjetay, D., "Kuran", *Kazakistan Ulttuk Ençiklopediya*, 6. Tom, Almatı 2004, ss. 127-130.
- İsaulı, Muhiddin, (Patteyev), *Kuran Kimin Sözi?*, Altın Kalam, Almatı 2007.
- , *Kuran Baktarı -Kıssa Sureler Tapsiri, I-II. Kitap*, Almatı 2009.
- Kanlıdere, Ahmet, "Musa Carullah", *DİA (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, İstanbul 2006, XXXI,214-16.
- Kara, Abdulvahap, "Akıtım Askar Bel Edi", www.Turkystan.Kz/Page.Php?Page_Id=39&Id=2422 (erşişim: 03.10.2010)
- , "Büyük Kazak Din Bilgini Halife Altay", www.abdulvahapkara.com/?p=93 (et. 21.05.2009).
- , "Kazak Halkının Ruhani Ömirinde Öşpes İz Kaldırğan Halifa Altay", *Din Jane Koğam Kayretkeri Halife Altay: Eldik İs Pen İmani Kundılıktar* (Sempozyum tebliğleri), Almatı 2008, ss. 56-59.
- Kasietti Kuran -Allah Tağalanın tendesi jok vağız-nasihatina jane ulı mufassirlerdin túsindirme-taşsirlere bir ğajayıp sayahat, 30. Para, Arapça'dan çev.: İlhamjan Rafikov, Kazakça: Üsen Şoybek, Askaralı baspahanası, Şimkent 2010.
- Kıdırhanulı, Vahap Kaji, *Kuran Karim, Kazakça Mağına Jane Túsiniği*, Almatı 2002.
- Kuliyev, Elmir Rafael, *Koran -Smislovoy Perevod na Russkiy Yazık*, Moskva 2004.
- Mahat, Abdussamad, *Fatiha Suresinin Tafsiri*, Şapağat-Nur baspahanası, Almatı 2008.
- Majeni, Tilevhan, "Kuran Karimnin Kazak Tilindegi Avdarmaları Hakkında", *Jas Alaş* (Gazeti), no 91 (15549), 16 Karaşa/Kasım, Seysenbi 2010 (www.zhasalash.kz/ruhaniyat/3207.html).
- Negimov, Serik, "Sadvakas Ğilmani Men Muftahidden Usin", *Din Jane Koğam Kayretkeri Halife Altay: Eldik İs Pen İmani Kundılıktar* (Sempozyum tebliğleri), Almatı 2008, ss. 74-76.
- Omarova, Gulnar Seytkerimkızı, "Söz Bası", *Akıt Ulimjiuli* (Aziz Akıtulı), Müsülman baspaüyi, Almatı 2008, ss. 3-20.
- Osmanov, M. Nuri O., *Koran, Perevod c Arabskogo i Kommentari*, 3. baskı, Moskova-Sen-Petersburg 2009.
- Öserov Serkimbayulı, Nuralı, Makaşov İstayulı, Cumabay et-Tarazi, "Avdarmaşılardan", *Kuran Karim, Jane Onın Kazakça Mağınası*, Moskova 1990, I,622-654.
- Özdemir, Emin, "Kazak Kültürel Hayatında Tatarların Etkisi ve Kazak Ceditçiliğinin Gelişimi", *Bilig*, Kış 2009, (48), ss. 157-176.
- Özsoy, İsmail, "Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihi ve Evrensel Dersler", *Bilig* (39), 2006, ss. 163-194.
- Pazarbaşı, Erdoğın, "Kur'an'ın Azerbeycan'da Yaygın Tefsir ve Tercümelere", *Bilig* (25), 2003, ss. 73-97.
- Porohova, İman Valeri, *Koran*, Ripol Klassik, Moskova 2008.
- Saipova, Saida, *Ignatij Yulianoviç Kraçkovskiy ve İman Valeriya Porohova'nın Rusça Kur'an Tercümelere* (yüksek lisans tezi), Ankara 2006.
- Shovkhalev, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Rusça Tercümelere (Mana doğruluk bakımından değerlendirilmesi)* (yüksek lisans tezi), Ankara 2006.
- Taj-murat, Maksat, "Kayta Oralğan Kitap", *Egemen Gazeti*, 15.01.2014 (<http://egemen.kz/2014/01/15/14959>. et. 22.07.2014).
- Tokaşbayev, Marat, "Ultıımızdın Ustazı", *Din Jane Koğam Kayretkeri Halife Altay: Eldik İs Pen İmani Kundılıktar* (Sempozyum tebliğleri), Almatı 2008, ss. 83-89.
- Tokjigitov, Mukatay Jakıpulı, *Kuran Turalı Akikattar*, Kazakistan bapsaüyi, Almatı 1968.